

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий Інститут фізичної культури
Кафедра логопедії

Одинцова Анна Сергіївна

**РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З
ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ**

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта (Логопедія. Спеціальна психологія)

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:

_____ Т. Г. Харченко,

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри логопедії

«__» _____ 20__ року

Виконавець:

_____ А. С. Одинцова

«__» _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ	8
1.1. Основи комунікативних навичок.	8
1.2. Особливості становлення комунікативної діяльності в дитячому віці.	15
1.3. Проблема комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення.....	21
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	28
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ ІІІ РІВНЯ	29
2.1. Організація дослідження особливостей розвитку комунікативних навичок у старших дошкільників із загальним недорозвитком ІІІ рівня.	29
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження особливостей розвитку комунікативних навичок у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення ІІІ рівня.....	39
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	48
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ІІІ РІВНЯ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	50
3.1. Обґрунтування методики формування комунікативних навичок у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення ІІІ рівня засобами ігрової діяльності.	50
3.2. Ефективність методики формування комунікативних навичок у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення ІІІ рівня засобами ігрової діяльності.	58

	3
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	66
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71
ДОДАТКИ.....	79

ВСТУП

Актуальність дослідження. Останнім часом в Україні збільшилась кількість дітей із мовленнєвими порушеннями, значний відсоток яких складають дошкільники із загальним недорозвитком мовлення. Динамічний характер життя в сучасних умовах вимагає від дитини вміння швидко адаптуватися в дитячому колективі, творчо мислити. Особливо ця проблема стосується дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, які через певний час мають змінити дитячий колектив у дошкільному навчальному закладі на новий – учнівський у початковій школі.

Комунікація – один із основних засобів реалізації завдання адаптації дитини до нових умов. Від рівня спілкування залежить не лише навчальна діяльність, а і самопочуття дитини. Актуальність своєчасного мовленнєвого розвитку в дошкільному дитинстві визначає особливу важливість створення оптимальних умов для найповнішого розкриття потенційних можливостей кожної дитини, що виявляються в специфічно дитячих видах діяльності та пов'язані із комунікацією. Функція спілкування є однією з найважливіших функцій мовлення. Починаючи з раннього віку, дитина, спілкуючись з дорослими, користується мовленням як засобом комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку комунікативних навичок у дітей із порушеннями мовлення вивчали: І. Д. Бех, О. О. Бодальов, О. О. Леонтьєв, О. В. Запорожець, О. Ф. Бондаренко, Я. Л. Коломинський, М. І. Лісіна, О. В. Пісарєва, В. В. Рубцов. Важливість комунікативно-мовленнєвого розвитку у процесі становлення особистості та індивідуальності дитини обґрунтували у своїх працях: Г. М. Андрєєва, А. М. Богуш, Н. М. Дятленко, О. Л. Кононко, С. В. Корницька, Н. Л. Крутій, Т. О. Піроженко, Ю. О. Приходько, Т. О. Репіна, А. Г. Рузьська. Дослідженнями генезису спілкування за кордоном займалися: Дж. Боулбі, Р. Спітц, А. Фрейд та багато інших.

Проблема формування та розвитку мовленнєвої діяльності дітей є достатньо дослідженою у різних галузях наукового пізнання. Зокрема,

своєрідність перебігу мовленнєвої діяльності дітей з порушеннями мовлення та формування у них комунікативних навичок досліджувала ціла плеяда вчених: Т. Візель, Г. Волкова, В. Воробйова, Ж. Глозман, Б. Гріншпун, Е. Данілавічюте, Г. Жаренкова, Н. Жукова, В. Засенко, В. Ковшиков, А. Колупаєва, А. Кравченко, С. Конопляста, Р. Лалаєва, З. Ленів, Р. Левіна, А. Маркова, Н. Мікляєва, Р. І. Омельченко, Н. Пахомова, О. Проскурняк, Ю. Рібцун, В. Селіверстов, М. Шеремет.

Об'єкт дослідження – навички комунікації дітей із порушеннями мовлення.

Предмет дослідження – розвиток комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із порушеннями мовлення.

Мета дослідження полягає у здійсненні наукового аналізу стосовно заявленої проблематики, обґрунтуванні та розробці методики формування комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із порушенням мовлення, перевірки її ефективності.

Поставлена мета зумовила виконання наступних **завдань**:

1. проаналізувати спеціальну літературу з проблеми дослідження;
2. провести емпіричне дослідження особливостей розвитку комунікативних навичок у дітей із ЗНМ старшого дошкільного віку;
3. проаналізувати та інтерпретувати результати емпіричного дослідження особливостей комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня;
4. розробити методику формування комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобами ігрової діяльності.

Для вирішення поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**:

– теоретичні: дедуктивний – для системного опису явища, що досліджується; індуктивний – встановлення закономірностей, систематизації, типологізації результатів досліджень науковців з даної проблематики;

– емпіричні: констатувальний та формувальний експерименти з використанням спостереження, тестування, аналізу медико-педагогічної документації для вивчення особливостей комунікативної діяльності дітей із ЗНМ III рівня старшого дошкільного віку;

– методи обробки даних: кількісний та якісний аналіз даних з використанням методів статистичної обробки.

Місце проведення експерименту: навчально-виховний комплекс № 16 імені Олексія Братушки та дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) №23 міста Суми.

Елементи наукової новизни отриманих результатів визначаються об'єктом та предметом дослідження і полягають в тому, що здійснено вивчення комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня, за результатами якого описані провідні риси комунікативного арсеналу особистості, емпірично досліджено особливості сформованості комунікативних навичок старших дошкільників. Запропоновано методику формування комунікативних навичок у таких дошкільників із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобами ігрової діяльності, яку можна використовувати на психологічних, виховних заняттях у дошкільних установах.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в розробці експериментальної методики формування соціально комунікативної компетенції у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня в процесі ігрової діяльності. Матеріали дослідження можуть бути використані вихователями та психологами дошкільних навчальних закладів в організації соціально-комунікативної та ігрової діяльності дітей даної категорії.

Апробація результатів та публікації. Здійснена на IV Всеукраїнській студентській заочній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації» (вересень 2020 р., м. Суми) та на IX Всеукраїнській заочній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми логопедії та реабілітації» (грудень 2020 р., м. Суми).

Написані: науково-теоретична стаття «До питання про розвиток комунікативних навичок у дітей з порушеннями мовлення» та науково-практична стаття «Дослідження навичок комунікації дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня».

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, проміжних та основних висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг роботи становить 70 сторінок. У тексті вміщено 10 таблиць, 4 гістограми.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

1.1. Основи комунікативних навичок.

Спілкування є однією із ключових умов розвитку дитини, найважливішим компонентом формування її особистості, головним видом людської діяльності. В процесі спілкування із оточенням набувається досвід, пізнається світ, засвоюються знання. Розвиваючись у багатоплановій та соціальній діяльності із дорослими та ровесниками, дитина поволі оволодіває мовленням. Чотирьохрічний вік життя дитини характеризується переходом до активного самостійного мовлення, цілеспрямованого на взаємодію із оточенням, на керування її поведінкою та оволодіння власною поведінкою. Мовленнєві порушення значно обмежують комунікативні можливості дошкільників, викривляють формування особистості, ускладнюють соціальну адаптацію.

Засоби комунікації – це способи кодування, передавання, переробки і розшифрування інформації, яка може транслюватися за допомогою органів чуття, мови й інших знакових систем, писемності, технічних засобів запису та зберігання інформації. Зазвичай виділяють вербальні (з використанням слів, мови) і невербальні (інші) засоби комунікації [38, с. 42].

Комунікація, насамперед, – це обмін інформацією між індивідами, що опосередкований певною системою символів. І це лише одне із завдань міжособистісного спілкування, що дає нам підстави твердити про вужче значення поняття «комунікація» у порівнянні з поняттями «спілкування» та «комунікативна діяльність». У вітчизняних наукових джерелах термін «комунікація» частіше вживається щодо ділового спілкування, масової комунікації, інформаційних технологій, реклами тощо.

Комунікація як одна зі сторін діяльності спілкування забезпечує, насамперед, передачу інформації, здійснюється у взаємодії, передбачає як звернення, так і зворотну реакцію. На відміну від комунікативної діяльності – спілкування, у комунікації центральною є інформація, а не людські взаємини, їх

цінності та суб'єктивні психологічні якості. Вона не має на меті встановлення тривалих психологічних взаємин і формування спільних завдань. Зазначені якості є вирішальними у відмежуванні комунікації від діяльності спілкування. Тому у цьому дослідженні термін «комунікація» вживатиметься тільки для позначення понять, пов'язаних із передаванням / отриманням інформації, інформаційною стороною комунікативної діяльності тощо.

Головним засобом комунікації виступає мовлення. Мовленням виконуються п'ять ключових функцій: можна виражати думки, долучатися до культурного життя, підтримувати та встановлювати соціальні стосунки, відносити явища та об'єкти до певних лінгвістичних критеріїв, а також забезпечує процес мислення. Три мовленнєві функції: пізнавальна, комунікативна та семантична – мають виняткову вагомість для розвитку дошкільника [28]. Історично найбільш ранньою є комунікативна функція. Така форма спілкування з дітьми можлива на простих довербальних формах спілкування (за допомогою міміки, жестів, інтонації). Орієнтовно із другого півріччя життя дитини в результаті спілкування із дорослими, у котрих є певний мовний набір мови, у лепеті маляти прослідковуються також деякі мовленнєво-специфічні ознаки. Емоційне спілкування з дітьми такого віку сприяє розвитку не тільки комунікативних навичок, а й розумінню зверненого мовлення [58, с. 42].

Становлення форм комунікації здійснюється поволі. Так, у поведінці малюка на першому році життя Н. І. Лєпська виділяє чотири етапи [36, с. 11]:

– I етап – початковий – від народження до 2,6 місяців – на даному етапі розвитку малюка «спілкуванню» притаманний односторонній характер та здійснюється насамперед завдяки фізичним крокам матері (мама заспокоює, годує, перевдягає, купає малюка). Інколи дії мами озвучуються (спів, промовляння). Однак вокалізація лише суб'єктивно для матері є звертанням до малюка. В реальності ж вони носять емоційний характер, а їх функція – супроводження певних предметних дій. Це всього лиш передумова для комунікації, а не її здійснення [36, с. 12].

– II етап – триває від 2,6 до 6 місяців життя дитини – на даному етапі мама спілкується з малям за допомогою індивідуально зверненого монологу, якому притаманна звуко-жестово-мімічна структура. Визначальною є міміка, найбільше посмішка – міцний стимул для реакції відповіді у малюка [29]. Вагомого значення набувають жести; найвиразнішими бувають рухи рук. Жестикуляція та міміка, зазвичай, супроводжуються голосовими звуками. Звуки бувають не мовленнєві (лагідні прицмокування, застережні чи заохочувальні вигукування) та мовленнєві (сполучення лексично значущих одиниць). У цей період маля починає реагувати на звернення мами та старається на нього відповідати за допомогою гуління, посмішки чи загальної рухової активності (комплексним пошвавленням). Так з'являється спілкування, адже «звернені» монологи матері отримують видимі відгуки зі сторони дитини, а отже форма спілкування підходить до діалогу [36, с. 12].

– III етап характерний для дітей віком від 6 до 11 місяців – цей етап полягає в тому, що дитинча та мати навперемін, а інколи одночасно виявляють власний емоційний стан, мовби ведуть свої комунікативні партії. Таку єдність діалогів та монологів зазвичай називають дуєтом. Наукова література таку форму комунікативної діяльності дитяти називає «лепетними» монологами. Вони проходять за допомогою невербальних звукових засобів та не передають ніякої інформації, а просто виражають ігрову активність дитини чи захоплення чим-небудь [36, с. 13].

– IV етап властивий дітям віком від 9 до 14 місяців – у цей період вокалізуються міміка та жести як матері, так і маляти та набувають комунікативного значення. Мелодійність мовлення матері від тепер це не тільки чинник емоційного впливу, а сприйняттям малям як знакового феномену, який дозволяє диференціювати запитання, спонукання. Чимало науковців відмічали раннє сприйняття дітьми головних інтонаційно-комунікативних обрисів (питання, ствердження, спонукання) у мовленні дорослих [36, с. 14].

Тож, комунікативні фактори у розвитку формування мовлення у дітей грають важливу роль на усіх етапах розвитку мовлення: у довербальному, в

момент становлення, й в подальшому у розвитку. Однак даний вплив не завжди однаково вагомий на кожному із етапів розвитку мовлення. Здійснюється це через те, що у малюків під час різних періодів розвитку міняється сам комунікативний чинник. Спілкування у дітей як правило також характеризується особливою потребою, яка не зводиться до інших життєвих потреб дитини. В залежності від спільного спілкування дорослого та малюка міняється й необхідність у цьому спілкуванні в залежності від віку, вирішення тих чи інших задач життєдіяльності малюка.

У один рік та 3 місяці малюк починає гратися із іграшками у різноманітні ігри, що організують дорослі за допомогою словесних інструкцій; любить роздивлятись картинки, вишукуючи названі зображення; виконує будь-які доручення на усні прохання, розбирається у назвах навколишніх предметів, у назвах певних якостей предметів та їх оцінок: «велике, маленьке, хороше, погане». Здійснюється жвавий стрибок у розвитку імпресивного мовлення: у малюка з'являється узагальнене розуміння деяких слів, приміром, коли вимовлянні слова «кубик» може принести не той, що часто був у вживанні, а інший кубик. Посилено підвищується швидкість формування фонемної диференціації, причому розрізнення звуків мовлення на слух здійснюється швидше, ніж немовленнєвих звуків [58, с. 8].

До двох років малюк уже розуміє простий сюжет картинки, йому подобається слухати казки, вірші, пісеньки, добре диференціює слова, які різняться одне від одного лише однією фонемою (приміром, може показати на малюнку, де вуха і де вуса). У цей період дитина зазвичай опановує вміння розрізняти та виділяти фонемні рідної мови, а також розуміє розповіді без супроводження їх картинками (приміром, казки) та в змозі відповісти на запитання, пов'язані зі змістом почутих текстів, гарно розуміє мовлення оточуючих.

Певну роль в розвитку комунікативного мовлення відіграють взаємовідносини дитини з іншими дітьми та дорослими. До року у дитини з'являється лише специфічна реакція на інших дітей: вона цікавиться тим, що

вони роблять, перекликається з ними, посміхається іншій дитині, виникає «спільна гра». На другому році життя дитина вже цікавиться діями інших дітей, спілкується з ними емоційно, проявляє співчуття, віддає на прохання дорослого іншій дитині іграшку або виявляє протест – руховий, словесний, емоційний. У дитини під впливом дорослих формується позитивне відношення до інших дітей: дорослий привертає увагу дітей один до одного, дає посильні доручення, вчить виражати позитивне відношення в діях і в мові [4;44].

На 3-му році життя у дитини з'являються різноманітні форми спілкування: під час гри малюк ділиться іграшками, враженнями, звертається з проханням, виражає відношення до дій іншого, дає поради, допомагає дітям. В цьому віці засвоюються основні граматичні форми і основні синтаксичні конструкції рідної мови. У мовленні дитини зустрічаються майже всі частини мови, різні типи речень. Найважливішим придбанням мовлення на цьому етапі мовленнєвого розвитку є те, що слово набуває предметного значення. З цим пов'язані перші узагальнення - дитина означає одним словом предмети, різні за своїми зовнішніми властивостями, але схожі за якоюсь істотною ознакою або способом дії з ними. В той же час спостерігається вибіркоче відношення до дітей, малюк вважає за краще спілкуватися тільки з однією дитиною, або таке відношення не формується. Впродовж перших трьох років життя удосконалюється не тільки розуміння мовлення, а відбувається формування активного власного мовлення дитини для вираження стосунків між людьми і предметами. Розуміння мовлення зазвичай випереджає розвиток активної мовленнєвої функції. Приблизно 100 слів дитина засвоює вже до 1,5 років життя. До кінця другого року життя діти знають вже приблизно 300, а до трирічного віку - 1200- 1500 слів [36,44].

Мова дозволяє представити світ в символічній, абстрактній формі, класифікувати об'єкти, відносити їх до різних категорій. У міру розвитку рівня лексико-граматичної сторони мовлення дитина вже в змозі проводити різні інтелектуальні операції: порівняння, аналіз, синтез. Така регулююча функція мовлення формується вже на ранніх етапах розвитку дитини [58, с. 12].

З розвитком мовлення спілкування стає досконалішим. Його ефективність залежить не тільки від знання граматичних правил і значень, але, насамперед, від навичок висловлювання певної думки у відповідній ситуації. Вміння спілкуватись, розмовляти ґрунтується на наступних соціальних навичках: послідовність говоріння, врахування досвіду, вмінь, інтересів і потреб співрозмовника; уникнення домінування в розмові та перебивання співрозмовників; вияв уваги та готовності продовжити спілкування невербальними засобами (поглядом, жестом тощо) [24, с. 15].

Отже, з розвитком когнітивних навичок, розширенням знань про навколишній світ у дітей вдосконалюється і спілкування. Діти навчаються слухати, часто висловлюють у повідомленнях багатозначність й обходяться без тлумачення її іншими.

Як зазначають фахівці з питань комунікації, існує градація комунікації (Табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Критерії ефективної та неефективної комунікації

Критерії ефективної комунікації	Критерії неефективної комунікації
Повага до особистості співрозмовника	«Сліпе» відстоювання власної точки зору
Увага до іншої точки зору, бачення ситуації	Небажання слухати і чути співрозмовника
Безоцінкове прийняття співрозмовника	Оцінка професійних і особистих якостей співрозмовника
Готовність до обговорення та пошуку варіантів вирішення питання «Дорослі, зрілі почуття»: доброзичливість, повага, емпатія	Нерівна позиція: «Я правий; ти не правий»
Процес взаємодії сприймається як можливість для чогось (зона розвитку)	Прояв яскравих негативних почуттів і емоцій: гнів, крик, роздратування, глузування, сарказм, злість і т. п.
Враховуються потреби, можливості і обмеження партнера	Інформація сприймається як загроза, примус, підпорядкування
Ясність, прозорість, відкритість комунікації	Враховується тільки власна вигода в чому-небудь
Наявність зворотного зв'язку	Інформацію доводиться домислювати, додумувати

Фокус уваги на конкретній ситуації	Немає загального розуміння і ясно вираженого сенсу повідомлення
	Відсутність зворотного зв'язку
	Фокус уваги на захисті власної позиції і самих себе

О. І. Денисенко виділяє такі рівні комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей раннього дошкільного віку:

– поведінковий рівень або оволодіння мовленнєвою поведінкою, для якого характерне: направленість уваги на компаньйона по спілкуванню, настанова на реакцію-відповідь; уміння налаштовувати міжособистісні контакти та володіння усілякими експресивно-мімічними прийомами спілкування;

– розвиток понятійної свідомості або когнітивно-лінгвістичний рівень, який характеризується: розумінням просторово-часових особливостей ситуації спілкування (значимість слів, що охарактеризують час, місце та зміст взаємодії); усвідомленням емоційного значення ситуації спілкування (значущість слів, що визначають емоційне самопочуття співрозмовника); розуміння дійових осіб у грі, праці (значимість слів, що характеризують людину); збагаченням словникового запасу (точне та різноманітне вживання лексики, що відповідає змісту та ситуації спілкування); граматичною правильністю мовлення; фонетичним розвитком (дикція, вимова звуків, наголос, паузи, сила голосу);

– регулювання мовленнєвої взаємодії або особистісний рівень, прикладом якого виступає: спрямованість до відкритості, зв'язності та логічності висловлювань, розповідей; управління мовленням, його змінення згідно з розвитком ситуації; вдосконалення характеру продукованих текстів (зважаючи на ситуацію, творчий підхід та досвід); використання самооцінки для визначення типу комунікативних позицій у спілкуванні; ціннісні орієнтації, пов'язані із людиною (безоцінне сприйняття інших людей, оцінка співрозмовників); нужда у міжособистісному спілкуванні, дієвість та широта його мотивів [24, с. 16].

Науковці А. Г. Арушанова та Т. О. Піроженко до критеріїв сформованості комунікативно-мовленнєвих здібностей дітей відносять: ініціативність спілкування; стійкість сформованості мотивів спілкування з дорослими та

однолітками; активність взаємодії із оточуючими; самостійність; емоційно-оцінне ставлення; особистісне проникнення у значення розмови; мовленнєві вміння: побудування мовленнєвих висловлювань у монологі та діалозі, їх відповідність середовищу [26].

Отже, під комунікативною діяльністю варто вважати діяльність, об'єктом якої є інша людина, а у даній площині дослідження – це діяльність, яка виступає як форма взаємодії дитини із дорослими та іншими дітьми.

1.2. Особливості становлення комунікативної діяльності в дитячому віці.

Наше життя потребує контакту з іншими людьми. Потреба в спілкуванні - це одна з найважливіших людських потреб. Спілкування є головною умовою й основним способом життя людини. Спілкуючись з іншими людьми, людина може знайти своє місце в цьому світі, зрозуміти себе та інших людей.

Вміння спілкуватися є важливою умовою правильного розвитку дитини дошкільного віку. Від початку свого життя малюк є соціальною істотою, що вимагає для подальшого розвитку та задоволення своїх потреб участі іншої людини. Неможливим без взаємодії і спілкування з іншими людьми є освоєння дошкільником загальнолюдського досвіду, культури. Уміння дошкільника спілкуватися дозволяє йому комфортно жити в суспільстві людей. Спілкуючись, дитина пізнає не тільки іншу людину, а й саму себе. У процесі соціального розвитку дитини старшого дошкільного віку провідну роль відіграють комунікативні здібності. Вони дозволяють розрізняти ті чи інші ситуації спілкування, розуміти стан інших людей у даних ситуаціях і на основі цього адекватно вибудовувати свою поведінку.

Комунікація як діяльність потребує розвитку автоматизованих навичок, творчих мовленнєвих вмінь. У дітей старшого дошкільного віку мовлення стає засобом спілкування між однолітками та дорослими. Сензитивним періодом розвитку мовлення є вік від двох до п'яти років. Періодом його інтенсивного розвитку вважається п'ятий рік життя. На шостому році життя відбувається

удосконалення та розширення мовленнєвого спілкування. Старші дошкільники можуть користуватися розгорнутим мовленням. Найбільш сприятлива для розвитку комунікабельності є ситуація, в якій слід партнерові по грі або дорослому щось роз'яснити, переконати.

Активність і самостійність у діяльності полегшує дітям засвоєння мовлення: спілкування з дорослими та однолітками, вміння зрозуміло висловити власне судження, супроводжувати мовленням свої дії. Завдяки цьому в старшому дошкільному віці для дитини характерна висока мовленнєва активність.

У період старшого дошкільного віку коло спілкування дитини сильно розширюється. Для неї відкривається не лише світ дорослих, а й світ однолітків. Комунікативна поведінка дошкільника поступово ускладнюється, з'являються нові її форми. Це пов'язано з тим, що відносини між однолітками – динамічні, в старшому дошкільному віці стають конкурентними, завдяки чому діти набувають суспільно значущих норм і правил.

В. В. Ягупов стверджує, що потреба в спілкуванні виникає в процесі життя і функціонує, формується в життєвій практиці взаємодії з оточуючими. Протягом дитинства збільшується інтенсивність спілкування, його вибірковість, розширюється коло спілкування, діяльність, а головне – в дитини зростає потреба в спілкуванні з однолітками. Вона знаходить почуття власної гідності і прагне, щоб його поважали [70, с. 49].

Разом із тим потреба в спілкуванні і характер відносин залежать і від партнера по спілкуванню, від того, з ким спілкується дошкільник. У дошкільному віці існують дві сфери спілкування - з дорослим і з однолітком. І дорослі, і однолітки необхідні для нормального розвитку особистості дитини. Але їх роль у житті дітей, звичайно, різна. Спілкування з дорослим і з однолітком розвивається теж по-різному.

Психолого-педагогічні дослідження вказують на те, що спілкування дитини дошкільного віку з дорослим є основною та вирішальною умовою формування всіх психічних якостей і здібностей дитини: мовлення, мислення, емоційної сфери, самооцінки, уяви. Воно залучає дітей до суспільно-історичного

досвіду людства, через його посередництво відбувається обмін способами, знаннями, результатами діяльності, втіленими в духовні, матеріальні культурні цінності. Крім того, первинне емоційне спілкування дитини з дорослими.

Проте не менш значущим є спілкування дошкільника з однолітком. Саме у зв'язку зі становленням спілкування з однолітками та його розвитком в дошкільному віці загострюється необхідність подальшого оволодіння нормами взаємин між людьми. У спілкуванні з дорослим дитина засвоює соціальний досвід, а вступаючи в контакти з однолітками, – збагачує його, набуває не лише нові знання, але й формує адекватне уявлення про себе. Крім цього, спілкуючись з однолітками, старший дошкільник має можливість вирішувати різні комунікативні завдання, вчиться вибудовувати відносини з оточуючими за певними правилами. Дошкільник починає усвідомлювати себе як суб'єкта в системі соціальних відносин. Окрім того, успішність процесу спілкування багато в чому визначається тим, які комунікативні навички формуються спочатку, а саме в дитячому колективі, в групі однолітків.

Комунікативні уміння тісно пов'язані із комунікативною культурою особистості, яку А. Мудрик визначає як систему знань, норм, цінностей та зразків поведінки, прийнятих у суспільстві, й уміння органічно, природно та невимушено реалізовувати їх у діловому та емоційному спілкуванні [42, с. 68].

Комунікативні навички – це здатність людини взаємодіяти з іншими людьми, адекватно інтерпретуючи отримвану інформацію, а також правильно її передаючи.

Комунікативні навички дошкільника розвиваються не тільки в ДНЗ, але й у сім'ї. Сім'я – найближче і постійне соціальне оточення дитини. Вплив сім'ї на розвиток особистості дитини – величезний. Формування таких навичок у дитини безпосередньо залежить від поведінки її батьків, тому слід враховувати деякі аспекти. Насамперед, простежити, щоб дошкільник не був ізольований від своїх однолітків.

Головною діяльністю дитини дошкільного віку є гра, в процесі якої відбувається розвиток її умінь.

Гра (за О. В. Петровським) – це форма діяльності в умовних ситуаціях, спрямована на відтворення і засвоєння суспільного досвіду, фіксованого в закріплених способах здійснення предметної діяльності.

Відмітною ознакою розгортання гри є швидко мінливі ситуації, в яких виявляється об'єкт після дій із ним, і настільки ж швидке пристосування дій до нової ситуації.

У структуру гри дошкільників входять: ролі, взяті на себе граючими; ігрові дії, як засіб реалізації цих ролей; ігрові вживання предметів, тобто заміщення реальних предметів ігровими, умовними; реальні відносини між граючими.

Сюжетом гри виступає відтворювана в ній дійсність, її зміст представляє те, що відтворюється дітьми як основний сюжет діяльності, та стосунки між дорослими в їх суспільному і трудовому житті.

У процесі гри відбувається формування виробничого досвіду і довільної поведінки дитини, її самореалізація і соціалізація (тобто входження в людське суспільство), прилучення до комунікативної культури - культури спілкування.

У процесі гри дошкільники вступають у контакт із приводу іграшок, тому тут найбільш мотивовано й природно може бути організовано їх спілкування.

Доречним буде використання дидактичних ігор. Дидактична гра – гра, спрямована на формування в дитини потреби в знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, удосконалення пізнавальних умінь і навичок [46, с. 118].

Зазначений вид гри застосовують як самостійну форму організації виховання, навчання і як частину заняття. Такі ігри дають можливість дітям ознайомлюють із предметами та їх властивостями, різноманітними явищами.

Усі дидактичні ігри мають своє навчальне завдання – приміром, порівняти предмети, ознайомити з властивостями й якостями предметів, явищ тощо. Під час гри активізуються довільні і мимовільні процеси сприймання, уваги, пам'яті, формуються комунікативні вміння та навички. У ранньому дошкільному віці майже всі заняття проходять у формі дидактичної гри, що спрямована на розвиток мовлення, сенсорики, ознайомлення з предметами і явищами дійсності.

Для старших дошкільнят такий вид гри набуває значення самостійної форми організації навчання. Найчастіше її використовують для комунікативних навичок, здобутих дошкільниками під час занять. Заняття збагачуються ігровими і казковими сюжетами. Дитина не помічає навчальної діяльності, захоплюючись ігровим задумом.

Широко використовуються різні форми «занять із захопленням», насичені іграми і самостійними творчими справами. Це все робить заняття цікавішими, привабливими, а головне – більш результативним. Широке застосування в практиці організації і проведення занять отримали такі форми, як заняття-бесіда і заняття-спостереження, їх застосовують у старших групах ДНЗ.

У процесі формування комунікативних умінь у старших дошкільників популярністю користуються казкотерапевтичні заняття. Казкотерапія – це спосіб об'єктивізації проблемних ситуацій, іншими словами, це створення особливої казкової атмосфери, яка робить мрію дійсністю, огортає все навколо передчуттям дива, дозволяє дитині вступити в боротьбу зі своїми страхами і вийти з неї переможцем, а головне - надає малюку почуття впевненості і захищеності [45, с. 21]. Такі заняття мають велике значення не тільки у формуванні комунікативних навичок, а й у формуванні моральних цінностей, здійсненні корекції небажаної поведінки; це спосіб формування необхідних компетенцій дітей старшого дошкільного віку, що сприяють конструктивній соціалізації дитини.

У процесі роботи над казкою йде робота над автоматизацією поставлених звуків та введення їх у самостійну мову, збагачується словник. Тексти казок розширюють словниковий запас, допомагають вірно будувати діалоги.

Казки сприяють пізнавальному розвитку дошкільників, виховують моральні почуття, впливають на уявлення особистості дитини, спрямовуючи розвиток бажань і вчинків малюка. Казки спираються на те найкраще, що вже є в кожній дитині. Саме з казок дошкільник дізнається, що добро майже завжди перемагає зло, а негативні герої будуть покарані за свої вчинки.

Робота з казками будить думку дитини, змушує її мислити, аналізувати,

шукати відповіді на те чи інше питання. Невеликий казковий матеріал доречно використовувати для розвитку мислення і комунікативних умінь дитини. Треба лише правильно спрямовувати думку дитини різноманітними запитаннями, спілкуванням дорослих із маленьким слухачем. Використання дидактичних казко-терапевтичних тренінгів у форматі дошкільної освіти дозволяє дітям легко і швидко засвоювати необхідні знання.

Навчання дошкільників відбувається не тільки на спеціально організованих заняттях, а й у повсякденному житті, у різноманітних видах діяльності дітей за допомогою форм організації навчального процесу у ігровій формі.

У дошкільному віці дитина здобуває нову інформацію переважно через дії із іграшкою, предметом, зі слів вихователя. У дітей середнього дошкільного віку на передньому плані опиняється образ та слово, а дії сприяють закріпленню знань (приміром, дидактична гра). Відмінністю від інших вікових категорій є те, що в старших дошкільників у процесі розвитку словесно-логічної форми мислення можливе поєднання різних засобів, що залежить від індивідуальних особливостей дітей, від матеріалу, який вивчається, тощо.

Отже, формування комунікативних умінь дітей старшого дошкільного віку є запорукою успішного зростання дитини як особистості. Спілкування дошкільника – це не лише вміння вступати в контакт і вести бесіду, але й вміння уважно й активно слухати і чути, використовувати міміку і жести для більш експресивного вираження своїх думок. Стрімкі зміни в соціальній сфері сучасного життя вимагають розвитку цілої низки комунікативних умінь та навичок, формування яких, беручи до уваги період старшого дошкільного віку як особливо значущого та активного періоду розвитку особистості дитини, необхідно починати вже в дошкільному віці. Комунікабельність формується в результаті цілеспрямованого впливу на розвиток вміння дитини спілкуватися, дотримуючись правил та вимог до спілкування. Складність зв'язку між мовою і мисленням, специфічність однієї і другої сторін указує на потребу звертати в навчанні увагу на кожну з них. Збагачення словника, оволодіння граматиною

мови, а також її фонетичними і фразеологічними засобами є необхідними умовами для розвитку мислення, а отже, і мовлення [66, с. 128].

1.3. Проблема комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення.

А. Дідковська, що досліджувала проблему спілкування дошкільників із нормативним мовленнєвим розвитком розглядає спілкування, як провідну форму життєдіяльності дитини, що встановлює необхідність розвитку комунікативно-пізнавальних здібностей у ранньому віці та потреби у спілкуванні [26, с. 46]. Саме комунікативними здібностями забезпечується ефективність спілкування, оцінка та адекватне сприйняття інших людей, соціально-психологічна адаптація. У своїх дослідженнях вона доводить: дошкільний період (кінець раннього дитинства) – це роки, коли соціальна обдарованість та комунікативні здібності за сприятливих умов починають активно проявлятися та розвиватися, це стосується і дошкільників із порушеннями мовлення. Передумовами розвитку комунікативних навичок є формування самосвідомості, потреба у спілкуванні, вдосконалення пізнавальних процесів, соціальної перцепції як вагової складової соціальних здібностей.

У дошкільній педагогіці переважає точка зору М. І. Лісіної, згідно з якою «спілкування» та «комунікативна діяльність» розглядаються як синоніми. Автори наголошують, що розвиток спілкування дошкільнят з однолітками, як і з дорослими, постає як процес якісних перетворень структури комунікативної діяльності [37, с. 16].

Формування, як у нормативної дитини, так і у особливої, усіх психічних процесів та функцій особистості в цілому нездійсненне без міжособистісних контактів, наголошують вітчизняні вчені Академії педагогічних наук України [40, с. 93]. При цьому мовленнєвий розвиток та його удосконалення, вказують вони, варто вивчати як віддзеркалення формування навичок комунікативно-мовленнєвої взаємодії. Здібність спілкуватися потрібно розглядати як комплексну здатність користуватися засобами взаємодії (мовними, предметно-

практичними, невербальними), якими забезпечується успішність цілей комунікації.

У психологічних, лінгвістичних, психолінгвістичних дослідженнях дитячого мовлення такі вчені, як Л. С. Виготський, О. В. Запорожець, М. І. Лісіна, А. М. Шахнарович, Н. С. Жукова, Т. Б. Філічева, доводять, що будь-яке порушення у розвитку мовлення відбивається на діяльності і поведінці дітей. Т. А. Датешідзе наступним чином характеризує дітей з діагнозом «загальний недорозвиток мовлення». На думку зазначеного автора, такі діти, як правило, мають обтяжений неврологічний статус. Зовні це виражається в особливостях поведінки. Діти або гіперзбудливі, активні, або, навпаки, пасивні, інфантильні. Увага таких дітей мимовільна, нестійка. Ігрова діяльність – на рівні нецілеспрямованого маніпулювання іграшками. Часто діти із патологією мови моторно незграбні, у них погано розвинені рухи кисті, тонкі рухи пальців, до двох років відсутнє щипкове схоплення, діти не можуть точно, координовано виконати рух губами, повторити за дорослими [23, с. 35].

Усвідомлення власної неповноцінності та безсилля у спробах спілкування зазвичай призводить до змін характеру дитини: негативізму, замкнутості, бурхливих емоційних зривів. Інколи спостерігаються байдужість, апатія, нестійкість уваги та млявість. Ступінь вираженості таких реакцій залежить від умов, у яких перебуває дитина. Якщо на її дефект не звертати увагу, чи не підкреслювати неправильність її мови нетактовними зауваженнями, намагатися всіляко зрозуміти дитину та полегшити її важкість перебування в суспільстві, реактивних нашарувань у дитини спостерігається значно менше [23, с. 38].

Л. Г. Соловйова відмічає, що комунікативна діяльність дітей із порушеннями мовлення значно відрізняється від процесу спілкування їхніх однолітків із нормативним мовленнєвим розвитком, як основними якісними показниками, так і за рівнем розвитку [57, с. 64]. Обмежені можливості мовленнєвої комунікації, характерні для дітей із порушеннями мовлення, супроводжуються зниженням мотиваційної сфери спілкування, труднощами реалізації лінгвістичних та мовних засобів, порівняно повільним засвоєнням

мовленнєвих понять. Автор припускає, що комплекс порушень мовленнєвого і когнітивного порядку помітно перешкоджає організації комунікативної поведінки дитини із порушеннями мовлення, зумовлює ізоляцію від колективу однолітків, а також ускладнює її мовленнєвий контакт із дорослими.

Вчена також звертає увагу на те, що у дітей із порушеннями мовлення найбільші складнощі постають у організації своєї мовленнєвої поведінки. Ці складнощі негативно відзначаються на спілкуванні із дорослими людьми та однолітками. Діти не завжди до кінця розуміють звернене до них мовлення, їм складно відповідати на питання та відстежити смисловий ланцюжок мовленнєвого спілкування. Саме внаслідок цього у дітей із порушеннями мовлення з'являються серйозні проблеми застосування мови як засобу спілкування.

За даними досліджень О. Павлової, діти 3-4-річного віку із порушеннями мовлення, проявляють виражену пасивність, схильність до спонтанної поведінки, залежність від оточення, несформованість мовленнєвої регуляції [43, с. 107]. Комунікативні навички у цих дітей спонтанно не утворюються, у них відсутня сама спрямованість на комунікацію.

Вивчаючи комунікативні навички дітей, як з нормативним розвитком мовлення, так і з порушеннями мовлення в ігровій діяльності, О. Б. Жесткова дійшла висновків про взаємообумовленість їхніх комунікативних та мовленнєвих умінь [28, с. 27]. На думку дослідниці, особливості мовленнєвого розвитку дітей з порушеннями мовлення заважають реалізації повноцінного спілкування, що проявляється у скороченні потреби до нього, несформованості вербальних форм комунікації (монологічне та діалогічне мовлення), особливостях поведінки (незацікавленість у контактуванні, невміння орієнтуватися у ситуації спілкування). Такі мовленнєві та комунікативні труднощі заважають у встановленні та підтримці комунікацій із ровесниками під час гри, формуванню гри як діяльності. В ігровій діяльності особливості діалогічної поведінки проявляються у схильності перебивати співрозмовника, багатослів'ї, неспроможності вислухати його до кінця. Дітьми використовуються

такі типи висловлювань, що не передбачають реакції однолітків (констатації). Тому у них не формується повноцінне діалогічне спілкування.

Надати допомогу такій дитині, вважають вчені, потрібно перш за все, максимально реалізуючи її потенційні можливості, навчити взаємодії із оточенням, а це можливо лише в ході систематичної, інтенсивної та послідовної корекційної роботи [41, 43, 57]. Особлива увага повинна надаватися формуванню комунікативних навичок та умінь, щоб практично доводити потребу вступати у взаємодію із оточуючими задля задоволення власних бажань та потреб (опираючись на усвідомлення та на приклад, наведений логопедом, психологом, вихователем).

Тож перед спеціалістами для допомоги дітям із порушеннями мовлення у розвитку комунікативних навичок стоять такі задачі: по-перше, навчити дитину адекватно реагувати на мовленнєві звернення; по-друге, навчити розуміти та використовувати доступну знакову систему (мовлення, жести, піктограми) у іграх та побуті для повідомлення про свій стан, прохання; по-третє, виховати елементарні етикетні уміння – прояви вдячності, привітання чи прощання; по-четверте, організувати спілкування дитини таким чином, щоб воно мало позитивний вплив на її емоційний стан, було пов'язане із приємними відчуттями та переживаннями.

І В. Мартиненко стверджує, що спонтанний мовленнєвий розвиток дитини із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) протікає уповільнено і своєрідно, внаслідок чого різні ланки мовленнєвої системи залишаються несформованими [41, с. 45]. Стан мовлення при ЗНМ недостатній для здійснення повноцінної комунікації з оточуючими, а, отже, є важливою перешкодою на шляху спілкування. Вчена також звертає увагу на те, що саме підвищення рівня комунікативних навичок є як самоціллю метою, так й інструментом, що дає змогу досягти вагомих успіхів у всіх галузях розвитку та корекції дитини раннього віку із ЗНМ.

Аналіз й узагальнення даних загальних і спеціальних досліджень у галузі вікової і соціальної психології дозволив констатувати у дітей з ЗНМ такі види труднощів у спілкуванні:

- труднощі в орієнтуванні в умовах спілкування і в змісті висловлювання;
- плануванні та реалізації комунікативної програми, контролі за нею;
- невміння продуктивно організувати спілкування, недостатність ініціювання контактів;
- негативізм, протестна форма поведінки у різних ситуаціях спілкування [67, с. 43].

Всі наукові дослідження доводять важливість спілкування дітей зі своїми однолітками для формування цілісної особистості дитини. А. А. Рояк відзначає два типи труднощів у спілкуванні:

- операційні – труднощі в грі, які виникають внаслідок нестачі знань, умінь і способів реалізації ігрових дій;
- мотиваційні – труднощі, в результаті яких потреба в спілкуванні перестає бути головною, а також зміщується ієрархічна послідовність самих цілей спілкування [53].

О. О. Рояк виділяє наступні прояви в поведінці дитини, що виникають при труднощах взаємодії з оточуючими:

- дитина прагне до однолітків, але вони його не приймають в гру;
- прагне до однолітків, і вони грають з ним, але їх спілкування носить формальний характер;
- йде від однолітків, але вони налаштовані до нього доброзичливо;
- йде від однолітків, і однолітки уникають контакту з ним [53, с. 63].

Діти із ЗНМ зазвичай не беруть участі в спільних іграх й лишаються ізольованими від однолітків. Деякі діти замикаються в собі і не прагнуть до спілкування, інші діти привертають увагу негативною поведінкою, тим самим відштовхують однолітків від себе. Дітям старшого дошкільного віку із слабозвиненими комунікативними навичками складно працювати з партнером

або брати участь у колективній грі, так як вони майже не вміють орієнтуватися на іншу людину, погано володіють навичками співпраці [53, с. 64].

О. О. Леонтьєв виділяє такі особливості комунікативних умінь у дошкільнят із загальним недорозвиненням мовлення:

- застосування слів у неточному значенні;
- вживання у самостійній мові неадекватних граматичних форм;
- часті повторення, повернення до сказаного раніше;
- шаблонність, тобто використання завчених формулювань;
- велика кількість необґрунтованих пауз у розмові;
- одиничність випадків активної вербальної комунікації;
- відсутність широкого вжитку адекватних форм комунікації;
- неспроможність оцінювати висловлювання однолітків;
- заміна звернення до інших за допомогою багаторазового повторення «безадресного» повідомлення про власні потреби;
- труднощі та специфіка у використанні невербальних засобів спілкування – міміки, виразних рухів, жестів [35, с. 63].

На думку В. І. Слободчикова, у дітей шести років формується кооперативно-змагальний тип спілкування. Дитина починає орієнтуватися не тільки на свої бажання, а й на позицію партнера в комунікативній ситуації, розвивається вміння утримувати задачу протягом всієї спільної діяльності по її рішення, формується здатність орієнтуватися на можливі наслідки своєї поведінки в процесі діалогу [54, с. 42].

Комунікативний розвиток дошкільників відбувається через гру як провідну дитячу діяльність. Спілкування є важливим елементом будь-якої гри. У цей момент відбувається соціальне, емоційне та психічне становлення дитини. Гра дає дітям можливість відтворити дорослий світ та брати участь в уявному соціальному житті. Діти навчаються вирішувати конфлікти, виражати емоції і адекватно взаємодіяти з оточуючими. Комунікативний розвиток дитини – це складний процес, в результаті якого дитина навчається встановлювати та підтримувати необхідні контакти із навколишнім світом та людьми.

Освоєння дитиною культури, загальнолюдського досвіду неможливо без взаємодії та спілкування із іншими людьми. Через комунікацію відбувається розвиток свідомості та вищих психічних функцій. Уміння дитини позитивно спілкуватися дозволяє їй комфортно жити в суспільстві; завдяки спілкуванню дитина пізнає не тільки іншу людину (дорослого або однолітка), але і самого себе. У соціальному розвитку дошкільників провідну роль відіграють комунікативні здібності. Вони дозволяють розрізняти ті або інші ситуації спілкування, розуміти стан інших людей в даних ситуаціях і на основі цього адекватно вибудовувати свою поведінку.

Таким чином, описуючи комунікативну сферу дітей із порушеннями мовлення, можна сказати, що їм притаманні зниження потреби у спілкуванні з дорослими та однолітками, невміння орієнтуватися у ситуації спілкування, негативізм, домінування ситуативно-ділової форми спілкування, шаблонність, наявність необґрунтованих пауз у мовленні, поодинокість випадків активної вербальної комунікації, повторення фраз, труднощі у використанні невербальних засобів спілкування, нездатність оцінювати висловлювання інших, що створює труднощі розвитку особистості дитини із порушеннями мовлення та її подальшої соціалізації у суспільстві. Це обумовлює необхідність ранньої корекційної роботи з розвитку комунікативних умінь і навичок даної категорії дітей.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Здійснивши теоретичний аналіз наукових робіт із зазначеної проблематики можемо стверджувати, що діти з мовленнєвими порушеннями мають недостатню сформованість монологічного та діалогічного мовлення, знижену мотивацію до спілкування, труднощі реалізації лінгвістичних та мовних засобів. У дошкільників даної категорії спостерігаються також порушення комунікативної поведінки, які заважають повноцінному спілкуванню з однолітками та дорослими.

Порушення спілкування в дитинстві призводить до втрати емоційних контактів із дорослими та однолітками, недорозвинення комунікативної функції мовлення, до нездатності правильного встановлення взаємовідносин, несформованості навичок спілкування. У зв'язку з цим актуальним є питання впливу на підготовку дитини до спілкування, формування в неї комунікативних умінь та навичок, необхідних для ефективного входження в соціальне середовище.

Невербальні засоби комунікації у вигляді різних рухів, жестів і міміки, поглядів, що супроводжуються вокалізаціями, голосовими реакціями (крик, гуління, лепет) передують вербальній комунікативній діяльності, розвиток якої проходить наступні етапи: формування пасивного і активного мовлення, зростання активного словника дитини, використання речень в активному самостійному мовленні, оволодіння предметним значенням слова.

Отже, проблема вивчення питання про розвиток комунікативних навичок у дітей з порушеннями мовлення сьогодні є доволі актуальною, і хоча уже існує велика кількість досліджень з даної проблематики, однак лишаються питання, що вимагають більш досконалого вивчення.

РОЗДІЛ 2.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ ІІІ РІВНЯ

2.1. Організація дослідження особливостей розвитку комунікативних навичок у старших дошкільників із загальним недорозвитком ІІІ рівня.

Проблеми розвитку комунікативних навичок у дітей із порушеннями мовлення розглядалися в працях науковців у галузі логопедії: Л. Андрусихиної, Є. Соботович, Ю. Рібцун, В. Тищенко. [2, с. 22; 56, с. 64; 51, с. 238; 59, с. 267]. Однак, теоретичний аналіз літератури з даної проблеми показав недостатність уявлень про стан сформованості комунікативного компонента у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Тому ми вирішили дослідити особливості розвитку комунікативних навичок у старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення ІІІ рівня.

Дослідження проводилось на базі НВК № 16 імені Олексія Братушки м. Суми та дошкільного навчального закладу (ясла-садок) №23 м. Суми. У дослідженні взяли участь 18 дітей (9 хлопчиків та 9 дівчаток) у віці 5-6 років із ЗНМ ІІІ рівня, яких ми поділили на дві групи по 9 осіб – «Чомусики» та «Дзвіночок». Група «Чомусики» – прийнята нами як основна група, а «Дзвіночок» – відповідно група порівняння. Всі діти в контакт з експериментатором увійшли одразу. Завдання виконували з зацікавленістю, але деяким дітям потрібна була спрямовуюча та стимулююча допомога.

Мета визначила наступні завдання емпіричного дослідження:

1. Підбір методів, методик, що відповідають умовам дослідження та віку дітей;
2. Проведення діагностичного обстеження особливостей розвитку комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ ІІІ рівня;
3. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів дослідження.

Для виявлення рівня розвитку соціально-комунікативних навичок старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня були відібрані наступні методики:

– діагностичні особливості виявлення рівня комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня автор О. І. Брянська [10];

– діагностика розвитку спілкування з однолітками, автори І. О. Орлова та В. М. Холмогорова [30];

– експериментальна проблемна ситуація «Горошина», автор Г. Р. Хузєєва [25].

Дані методики найбільш точно і широко характеризують особливості розвитку соціально-комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня, саме тому вони були відібрані нами для проведення констатуючого експерименту.

Методика на виявлення рівня комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку, автор О. І. Брянська [10] дозволяє визначити актуальний рівень комунікативної культури дошкільнят, визначити виховний потенціал сім'ї, що, в свою чергу, дозволить використовувати можливості сімейного виховання для підвищення культури мовленнєвого спілкування дітей та педагогічної культури батьків у цілому.

В ході проведення методики обстежуваним було запропоновано 4 серії завдань.

Завдання 1. Мета – виявити загальне уявлення дитини про ввічливість.

Дослідник просить дитину відповісти на три запитання:

1. Яку людину називають ввічливою?
2. Які ввічливі слова ти знаєш?
3. Як ти думаєш, чому їх називають «чарівними»?

Інтерпретація результатів:

високий рівень – дитина повністю виконала завдання;

середній – була потрібна допомога педагога;

низький – відзначаються слабкі, недостатньо сформовані уявлення.

Завдання 2. Мета – виявити, чи є в пасивному словнику дитини формули мовленнєвого етикету, чи розуміє вона їх.

Дитині надавали наступну інструкцію: «Зараз я прочитаю тобі речення, в яких «сховалися» ввічливі слова. Якщо ти почуєш таке слово, поклади фішку».

1. Друже, будь ласка, зможеш мені допомогти?
2. Доброго ранку, діти!
3. Мамо ,дякую тобі!
4. Щасливої дороги, сестричко!
5. Дякую, тобі за допомогу.
6. Будь ласка, візьміть мій зошит.
7. Будь ласка допоможи мені з домашнім завданням.
8. Артем, дякую, тобі за ведмедика!
9. Вибач, я забруднився.
- 10.Добраніч, братику, солодких тобі снів!

Інтерпретація результатів:

високий рівень – із 10 заданих речень впорався з усіма;

середній рівень – 6-7 речень;

низький – менше 5 речень.

Завдання 3. Мета – визначити вміння підбирати адекватну ситуації формулу мовного етикету.

Дітям надавали наступну інструкцію: «Зараз я розповім тобі одну історію про хлопчика та дівчинку, яких звать Саша та Катя. Я буду розповідати, а ти будеш уважно слухати і допомагати мені розповідати. Ти будеш за Сашу та Катю говорити ввічливі слова».

Потім дослідник описує кожну ситуацію спілкування, в якій формулює основні умови (тобто задає компоненти): імена співрозмовників, час, місце, мету висловлювання, а також супутні умови, що дозволяють сформулювати мотивування реплік.

Ситуації.

1. Прохання. «У дітей йшло заняття по аплікації. Їм було дано завдання: зробити листівку в подарунок мамі до свята. Саші потрібний рожевий папір, щоб вирізати квітку (мотивування). «Як Саша може попросити (мета) папір у Каті?» (адресат) «А як ще можна сказати?»».

2. Привітання. «Вранці (час) діти приходять в дитячий садок (місце, обстановка) і вітаються з вихователькою, яку звать Ніна Миколаївна (адресат). «Як вони можуть привітатися з нею (мета)», «А як іще можна сказати?»»

Інтерпретація результатів:

високий рівень – дитина повністю виконала завдання;

середній – була потрібна допомога педагога;

низький – відзначаються слабкі, недостатньо сформовані вміння підбирати адекватну ситуації формулу мовного етикету.

Завдання 4. Мета – виявити вміння контролювати свою поведінку, слухати і чути співрозмовника і ставлення до неетичних висловлювань співрозмовника.

Дослідник веде наукове спостереження за спілкуванням дитини з однолітками.

План наукового спостереження:

1. Як дитина вступає в спілкування з однолітками (пропонує свої правила гри, погоджується із запропонованими);

2. Чи вміє слухати співрозмовника і спокійно висловлювати свою думку;

3. Чи вміє обирати потрібний тон, жести, міміку;

4. Як розміщується по відношенню до співрозмовника (лицем, боком, спиною);

5. Чи вміє контролювати себе в спілкуванні із однолітками;

6. Чи вміє розуміти емоційний настрій співрозмовника та чи висловлює своє ставлення;

7. Як дитина висловлює своє ставлення до неетичних виразів співрозмовника.

Інтерпретація результатів:

високий рівень – дитина самостійно вживає формули мовленнєвого етикету адекватно ситуації спілкування;

середній – дитина вміє слухати співрозмовника, але у не завжди виходить контролювати свою поведінку.;

низький – у спілкуванні дитина проявляє нестриманість, часто вступає в конфлікти, нав'язує свою думку.

Результати наукового спостереження фіксувалися в протоколі, який представлений в Додатку А.

Після проведення всіх 4 серій завдань, отримані результати оброблялися і виділялися три рівні розвитку комунікативної компетентності досліджуваних:

Низький рівень – дитина самостійно не використовує в мовленні ввічливі слова, тільки при нагадуванні дорослого. У пасивному словнику є уявлення про слова мовленнєвого етикету. Не має навичок телефонної розмови. Інтонація мовлення і міміка невиразні. У спілкуванні дитина проявляє нестриманість, часто вступає в конфлікти, нав'язує свою думку.

Середній рівень – дитина вживає в мовленні елементарні слова мовленнєвого етикету (вітання, прощання, подяки). Не має достатніх навичок телефонної розмови. Не завжди вміло використовує формули мовленнєвого етикету в ситуаціях спілкування. Вміє слухати співрозмовника, але у неї не завжди виходить контролювати свою поведінку. Висловлює неприйняття до неетичних висловлювань співрозмовника. Мовлення інтонаційно виразне. Міміка та жести недостатньо розвинені.

Високий рівень – дитина проявляє ініціативу в організації спілкування, володіє засобами невербального спілкування та самостійно вживає формули мовленнєвого етикету адекватно ситуації спілкування, володіє елементарними навичками телефонної розмови, виявляє нетерпимість до неетичних висловлювань співрозмовника. Мовлення дитини емоційно забарвлене.

Методика. «Діагностика розвитку спілкування з однолітками» автори І. О. Орлова та В. М. Холмогорова спрямована на виявлення рівня сформованості комунікативного досвіду дітей дошкільного віку з однолітками.

Велася реєстрація, в процесі спостереження, окремих дій досліджуваних до однолітка (Додаток Б). Для визначення рівня розвитку спілкування з однолітками передбачалося використання:

- параметрів спілкування з однолітками;
- шкали оцінювання параметрів розвитку спілкування з однолітками.

Головними показниками спілкування дітей з однолітками виступали наступні параметри спілкування:

1. інтерес до однолітків (чи звертає увагу дитина на однолітків, розглядає їх, знайомиться з їх зовнішністю, підходить ближче до однолітків, розглядає фігуру, обличчя, одяг);

2. ініціативність (намагання дошкільника привернути увагу однолітків до своїх дій, адресовані посмішки, погляди в очі, демонстрація власних можливостей, залучення до спільних дій);

3. активність (чутливість) – прагнення дитини до взаємодії із однолітками, бажання діяти спільно, здатність реагувати на дії однолітків та відповідати на них, спостереження за діями однолітків, намагання підлаштуватися під них, наслідування дій однолітків;

4. просоціальні дії (здатність дошкільника враховувати бажання однолітків, вміння допомогти, поділитися, робити щось разом);

5. засоби спілкування (дії, за допомогою яких дошкільник намагається привернути до себе увагу однолітків, залучення їх до спільних дій). Показниками даного параметра є: експресивно-мімічні засоби (емоційна забарвленість дій дітей, розкутість однолітків); активна мова (окремі слова, лепет, фрази).

Для визначення рівня розвитку спілкування з однолітками використовували наступні шкали оцінки параметрів спілкування з однолітками:

1. Інтерес до однолітків:

0 балів – дитина не дивиться на однолітків, не помічає їх;

1 бал – дитина іноді поглядає на однолітка, увага нестійка, швидко перемикається на інший предмет, не проявляє інтерес до діяльності однолітка;

2 бали – дитина звертає увагу на однолітка, із цікавістю спостерігає за його діями, проте здалеку, не наважується наблизитися, скоротити дистанцію (пасивна позиція);

3 бали — дитина одразу ж помічає однолітків, наближається до них, починає уважно розглядати, чіпати, супроводжує свої дії вокалізацією, промовою, не втрачає інтересу до однолітків впродовж тривалого часу, не відволікається.

2. Ініціативність:

0 балів – дитина не звертається до однолітка, не прагне привернути його увагу;

1 бал – дитина першою не вступає у взаємодію, починає проявляти ініціативу тільки після того, як одноліток проявив активність або за участю дорослого, найчастіше чекає ініціативи однолітка (зрідка поглядає в очі, не наважуючись звернутися);

2 бали – дитина проявляє ініціативу, проте не завжди, діє невпевнено, ініціативні звернення до однолітка не відрізняються наполегливістю, дивиться в очі однолітка, посміхається;

3 бали – дитина постійно проявляє ініціативу в спілкуванні, часто дивиться в очі однолітка, адресує йому посмішки, демонструє свої можливості, намагається втягнути однолітка у спільні дії, проявляє яскраво виражену наполегливість у спілкуванні.

3. Чутливість:

0 балів – дитина не відповідає на ініціативу однолітка;

1 бал – дитина реагує на дії однолітка, проте лише зрідка відповідає на них, не виявляє бажання діяти спільно, чи не підлаштовується під дії однолітка;

2 бали – дитина відгукується на ініціативу однолітка, прагне до взаємодії, відповідає на дії однолітка, іноді прагне підлаштуватися під дії даного однолітка;

3 бали – дитина охоче відгукується на всі ініціативні дії однолітка, активно підхоплює їх, погоджує свої дії з діями однолітка, наслідує його дії.

4. Просоціальні дії:

0 балів – дитина не звертається до однолітків, не бажає діяти з ним спільно, не реагує на прохання і пропозиції однолітків, не хоче йому допомагати, забирати іграшки, вередує, сердиться, не бажає ділитися;

1 бал – дитина сама не проявляє ініціативи, але іноді відгукується на пропозиції дорослого зробити що-небудь разом із однолітком (побудувати будиночок, помінятися іграшками), проте пропозиція віддати іграшку однолітків викликає протест;

2 бали – дитина згодна грати із однолітком, іноді сама проявляє ініціативу, проте не в усіх випадках, іноколи ділиться іграшками, поступається ними, відкликається на пропозиції робити щось разом, не заважає однолітків;

3 бали – дитина сама проявляє бажання діяти спільно, сама пропонує однолітків іграшки, враховуючи його бажання, допомагає у чому-небудь, прагне уникати конфліктів.

5. Засоби спілкування:

Експресивно-мімічні

0 балів – дитина не дивиться на однолітків, не виражає мімікою власних почуттів, байдужа до усіх звернень однолітків;

1 бал – дитина іноколи дивиться в очі однолітків, епізодично висловлює власний емоційний стан (сердиться чи посміхається), міміка здебільшого спокійна, не заражається емоціями від однолітків, якщо й використовує жести, то не для вираження власних емоцій, а у відповідь на звернення однолітків;

2 бали – дитина часто дивиться на однолітків, її дії, адресовані однолітків емоційно забарвлені, поводить доволі розкуто, заражає однолітків своїми діями (діти разом верещать, стрибають, кривляються), міміка яскрава, жвава, досить емоційно висловлює й негативні емоції, повсякчас привертає до себе увагу однолітків.

Активне мовлення

0 балів – дитина не вимовляє слів, не «лечече», не видає виразних звуків (ні за власною ініціативою, ні у відповідь на звернення однолітків чи дорослого);

1 бал – лепет;

2 бали – автономне мовлення;

3 бали – поодинокі слова;

4 бали – фрази.

Для оцінки ступеня розвитку спілкування з однолітками використовувалися три рівні: низький (3 бали), середній (2 бали) і високий (1 бал). Низький рівень спілкування характеризується слабкою виразністю всіх параметрів. Рівень розвитку спілкування оцінюється як середній, якщо більшість показників всіх параметрів мають середні значення. Якщо вираженість різних показників істотно різниться. Дитина має високий рівень спілкування, якщо за більшістю з параметрів в кожній пробі, вона отримала вищі бали. Допускаються середні бали за параметрами: активне мовлення та просоціальні дії.

Експериментальна проблемна ситуація «Горошина», автор Г. Р. Хузеева. Спрямована на: визначення ступеня чутливості дитини до впливів однолітків та визначення рівня сформованості дій за погодженістю зусиль та здійснення спільної діяльності, спрямованої на досягнення спільної мети.

Хід дослідження: в експериментальній ситуації приймали участь дві дитини (9 пар досліджуваних). Були підготовані аркуш паперу з контурним зображенням стручка гороху, олівець і маска, яка закривала очі. Далі дітям пояснював дослідник, що вони повинні виконати одне завдання на двох, що від їх загальних зусиль залежатиме результат. Діти мали намалювати горошинки в стручку. Головне правило: не можна виходити за межі стручка і надавався зразок. (Додаток В). Складність полягала в тому, що одна дитина малювала з закритими очима, а інша повинна була своїми порадами (вправо, вліво, вгору, вниз) допомагала намалювати горошини правильно. Попередньо експериментатор переконувався, обстежувані орієнтуються в напрямках на аркуші. Потім діти мінялися місцями, їм надавався новий аркуш і гра повторювалася.

Хід виконання: усі репліки та результат фіксувалися в протоколі. (Додаток Г).

Критерії оцінки:

- 1) здатність до узгоджених дій та досягнення мети спільними зусиллями;
- 2) вміння чути і розуміти товариша, вміння пояснювати, враховуючи емоційний стан та особливості однолітка, оцінка його дій.

Рівні здатності до узгоджених дій.

Низький рівень – дитина не погоджує свої дії з діями однолітка, тому обидва не досягають спільної мети. Наприклад: дитина говорить іншій, що робити, не звертаючи уваги на те, що її не зрозуміли, й продовжує давати інструкції до тих пір, поки його товариш не відмовиться виконувати завдання або ж дитина, не звертаючи уваги на інструкції однолітка, намагається підглядати і самостійно виконати необхідні дії.

Середній рівень – дошкільник орієнтується в процесі виконання завдання на однолітка, але вони діють неузгоджено і результат досягається частково.

Високий рівень – дитина здатна до спільного виконання завдання і досягає мети.

Чутливість до партнера визначалася через аналіз ступеня уваги і емоційних реакцій дитини на впливи однолітка – чи орієнтується він при виконанні завдання на товариша (чує, розуміє, емоційно реагує, оцінює чи проявляє невдоволення). Тому:

Низький рівень – дитина не орієнтована на партнера, не звертає уваги на його дії, емоційно не реагує, немов би не бачить партнера, незважаючи на спільну мету.

Середній рівень – коли дитина орієнтована на партнера, пильно стежить за його інструкцією або роботою, не висловлює оцінок або думки з приводу роботи.

Високий рівень – дитина орієнтується на партнера, переживає за його дії, дає оцінки (як позитивні, так і негативні), рекомендації як поліпшити результат, вміє пояснити завдання з урахуванням дій однолітка, висловлює побажання і відкрито висловлює своє ставлення до спільної діяльності.

Проаналізувавши наукову і методичну літературу з проблеми дослідження при підборі діагностичного інструментарію нами були враховані характерні психологічні риси дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення: їх

емоційність, високий ступінь психічного зараження, накопичення емоційного досвіду, наявні труднощі розуміння складних вербальних конструкцій. Так, були обрані вищезазначені методики, які мають опору на наочність і продуктивну діяльність дитини. Саме тому ці методики ми вирішили застосувати для виявлення рівня розвитку соціально-комунікативних навичок у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня.

Констатуючий етап експерименту було проведено в першу половину дня в дружній, сприятливій обстановці, у звичних для старших дошкільників умовах застосовувався до кожної дитини індивідуальний підхід, внаслідок чого, вдалося досягти оптимальних результатів психодіагностики. Тривалість роботи з дитиною складала 30 – 35 хвилин.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження особливостей розвитку комунікативних навичок у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення III рівня.

Після проведення емпіричного дослідження особливостей розвитку комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня встановлено, що у більшості досліджуваних спостерігаються різноманітні (як за ступенем вираженості, так і за походженням) порушення всіх складових пізнавальної та мовленнєвої сфери, які мають забезпечувати оволодіння знаннями і вміннями, необхідними для здійснення комунікативної взаємодії.

Результати, отримані за методикою «Діагностичні особливості виявлення рівня комунікативної компетентності», автор О. І. Брянська представлені в Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати за методикою «Діагностичні особливості виявлення рівня комунікативної компетентності», автор О. І. Брянська у старших дошкільників із ЗНМ III рівня.

Ім'я дитини	Рівні виконання Завдання 1 «Ввічливість»	Рівні виконання Завдання 2 «Знання мовного етикету»	Рівні виконання Завдання 3 «Підбір формули мовного етикету»	Рівні виконання Завдання 4 «Спілкування з однолітками»	Рівень комунікативної компетентності
Група порівняння					
Анна А.	Високий	Середній	Середній	Високий	Високий
Тихон В.	Середній	Низький	Середній	Низький	Середній
Анастасія Д.	Низький	Середній	Низький	Низький	Низький
Варвара З.	Середній	Середній	Середній	Середній	Середній
Михайло К.	Середній	Низький	Низький	Низький	Низький
Сергій К.	Низький	Середній	Низький	Низький	Низький
Артем Л.	Низький	Середній	Низький	Низький	Низький
Вероніка Н.	Середній	Високий	Низький	Низький	Середній
Марія Т.	Низький	Середній	Низький	Високий	Середній
Основна група					
Леонід А.	Низький	Середній	Низький	Низький	Низький
Поліна В.	Середній	Високий	Низький	Низький	Середній
Вероніка К.	Середній	Низький	Низький	Низький	Низький
Андрій Л.	Низький	Низький	Низький	Високий	Низький
Мілана Н.	Високий	Середній	Середній	Високий	Високий
Матвій Р.	Середній	Низький	Середній	Низький	Середній
Наум Т.	Низький	Низький	Низький	Низький	Низький
Сергій У.	Низький	Середній	Низький	Низький	Низький
Амалія Ш.	Середній	Високий	Низький	Низький	Середній

Як бачимо із таблиці у групі порівняння високий рівень комунікативної компетентності виявлено у 1 (11,1%) дитини, у 4 (44,4%) дітей – середнім і ще у 4 (44,5%) – низький. Подібна ситуація простежується і в основній групі – високий рівень має 1 (11,1%) дитина, середній – 3 (33,3%), низький 5 (55,6%).

Наступною була проведена методика «Діагностика розвитку спілкування з однолітками», автори І. О. Орлова та В. М. Холмогорова, результати якої представлено в Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати методики «Діагностика розвитку спілкування з однолітками», автори І. О. Орлова та В. М. Холмогорова у старших дошкільників із ЗНМ III рівня

Ім'я дитини	Інтерес до однолітків	Ініціативність	Чутливість	Просоціальні дії	Експресивно мімічні засоби спілкування	Активна мова	Рівень розвитку спілкування з однолітками
Група порівняння							
Анна А.	1	2	3	1	1	1	Середній
Тихон В.	2	1	2	3	2	2	Середній
Анастасія Д.	2	3	1	3	2	4	Високий
Варвара З.	0	2	1	2	1	2	Низький
Михайло К.	2	1	1	2	2	4	Середній
Сергій К.	2	1	2	1	0	2	Низький
Артем Л.	2	0	0	2	2	0	Низький
Вероніка Н.	2	2	1	3	2	3	Середній
Марія Т.	2	1	2	2	3	3	Середній
Основна група							
Леонід А.	2	1	2	2	3	3	Середній
Поліна В.	0	2	1	2	1	2	Низький
Вероніка К.	2	0	0	2	1	0	Низький
Андрій Л.	2	2	1	3	2	3	Середній
Мілана Н.	3	2	3	1	3	2	Високий
Матвій Р.	2	1	2	3	2	2	Середній
Наум Т.	0	1	2	1	1	2	Низький
Сергій У.	1	0	1	2	1	1	Низький
Амалія Ш.	2	1	2	3	2	2	Середній

Отримані результати свідчать, що середній рівень розвитку спілкування з однолітками у групі порівняння мають 5 (55,6%) дітей, низький рівень у 3 (33,3%) дітей та високий у 1 (11,1%) дитини. Аналогічна картина й у експериментальній групі: високий рівень – у 1 (11,1%) дитини, середній рівень – у 4 (44,5%) дітей, низький рівень – у 4 (44,4%) дітей.

Для більш наочного представлення, отриманих результатів за вищезазначеними методиками, представимо графічно відсоткове співвідношення у групі порівняння та основній групі в залежності від рівня спілкування з однолітками за методикою І. О. Орлової та В. М. Холмогорової (рис. 2.1).

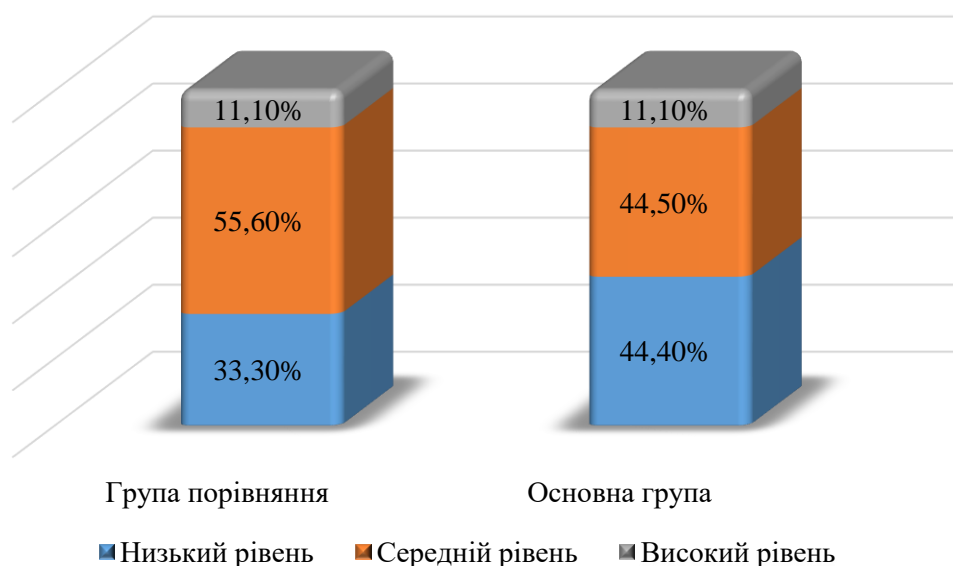

Рисунок 2.1 – Рівень розвитку спілкування з однолітками старших дошкільників із ЗНМ III рівня за методикою І. О. Орлової та В. М. Холмогорової.

Отже, середній рівень розвитку спілкування з однолітками за даною методикою був виявлений у 55,6% дітей групи порівняння та 44,4 % дітей основної групи; низький рівень у 33,3 % дітей групи порівняння та 44,4 % дітей основної групи; високий рівень – у 11,1 % дітей як групи порівняння, так і основної групи.

Діти із середнім рівнем розвитку соціально-комунікативних навичок вважають за краще спілкуватися тільки з певним колом дітей, у виборі партнеру ґрунтуються по гендерній диференціації. Знижена мовленнєва активність у спілкуванні, проте вони здатні до заперечень, якщо щось не збігається з їх думкою. У діяльності та вирішенні конфліктних ситуацій приймають пасивну участь. Знають правила спілкування, але не завжди їх дотримуються, можуть допомогти одноліткам у проблемній ситуації, але не надто прагнуть до цього.

Досліджувані із низьким рівнем розвитку соціально-комунікативних навичок в спілкуванні пасивні, діють самостійно у спірних ситуаціях не відстоюють свої бажання, при цьому не прагнуть порозумітися, що призводить

до конфліктів. Байдужі до ускладнень стосунків з однолітками, не надають конструктивної допомоги своїм товаришам.

Ті діти, які мають високий рівень розвитку соціально-комунікативних навичок беруть на себе роль організатора, розподіляють функції між однолітками у роботі над спільною метою. В скрутному становищі самі допомагають одноліткам, активно приймають участь у вирішенні конфліктів, намагаються знайти оптимальний вихід із спірних ситуацій.

Застосувавши експериментальну проблемну ситуацію «Горошина», автор Г. Р. Хузеева, були отримані наступні результати що представлено в Таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати дослідження за експериментальною проблемною ситуацією «Горошина», автор Г. Р. Хузеева на визначення рівня розвитку соціально-комунікативних навичок старших дошкільників із ЗНМ III рівня

Ім'я дитини	Кількість показників	Рівень розвитку соціально-комунікаційних навичок
Група порівняння		
Анна А.	2	Низький
Тихон В.	3	Середній
Анастасія Д.	4	Середній
Варвара З.	2	Низький
Михайло К.	2	Низький
Сергій К.	3	Середній
Артем Л.	4	Середній
Вероніка Н.	5	Високий
Марія Т.	2	Низький
Основна група		
Леонід А.	2	Низький
Поліна В.	4	Середній
Вероніка К.	5	Середній
Андрій Л.	3	Середній
Мілана Н.	4	Середній
Матвій Р.	3	Середній
Наум Т.	2	Низький
Сергій У.	6	Високий
Амалія Ш.	4	Середній

Тож, середній рівень розвитку соціально-комунікативних навичок мають 4 (44,5%) дитини групи порівняння і 6 (66,5%) дітей основної групи; низький – 4 (44,4%) дитини групи порівняння і 2 (27,4%) дитини основної групи; високий – 1 (11,1%) дитина групи порівняння і 1 (6,1%) дитина основної групи.

За результатами даної методики, бачимо, що у дітей обох груп переважає середній рівень соціально-комунікативних навичок, ці досліджувані вибірково враховують інструкції однолітка, діють незлагоджено і досягають спільної мети частково. Вони не завжди звертають увагу на емоційний стан однолітка, не висловлюють оціночних суджень з приводу його роботи. Діти із низьким рівнем соціально-комунікативних навичок дають інструкції, не беручи до уваги те, чи зрозумів його партнер, ігнорують дії та інструкції однолітка, намагаються виконати завдання самостійно або відмовляються від роботи, в результаті чого спільної мети не досягають. Дошкільники із високим рівнем соціально-комунікативних навичок враховують дії партнера, при необхідності підбадьорюють товариша, висловлюють свою думку з приводу його роботи, намагаються правильно виконати інструкції партнера, якщо не розуміють завдання, просять повторити, внаслідок чого досягають заданої мети.

За отриманими результатами проведеного емпіричного дослідження особливостей розвитку комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня можемо констатувати, що серед обох груп переважає середній рівень сформованості соціально-комунікативних навичок у старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня для групи порівняння це 5 осіб (55,6%) та 4 особи (44,4%) для основної групи; низький рівень виявлено у 4 осіб (44,4%) групи порівняння та 4 осіб (44,5%) основної групи; високий рівень було виявлено лише у 1 (11,1%) дитини із основної групи. Діти цієї категорії приймають на себе роль організатора, розподіляють функції між однолітками у роботі над спільною метою. У складному становищі підтримують однолітків та допомагають їм. Одержані результати емпіричного дослідження особливостей розвитку комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня за трьома методиками наведено в Таблиці 2.4 та Гістограмі (рис. 2.2).

Результати емпіричного дослідження рівня сформованості соціально-комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня

Ім'я дитини	Результати методики О. І. Брянської	Результати методики І. О. Орлової та В. М. Холмогорової	Результати експериментальної ситуації Г. Р. Хузєєвої	Рівень соціально-комунікативних навичок за результатами дослідження
Група порівняння				
Анна А.	Високий	Середній	Низький	Середній
Тихон В.	Середній	Середній	Середній	Середній
Анастасія Д.	Низький	Високий	Середній	Середній
Варвара З.	Середній	Низький	Низький	Низький
Михайло К.	Низький	Середній	Низький	Низький
Сергій К.	Низький	Низький	Середній	Низький
Артем Л.	Низький	Низький	Середній	Низький
Вероніка Н.	Середній	Середній	Високий	Середній
Марія Т.	Середній	Середній	Низький	Середній
Основна група				
Леонід А.	Низький	Середній	Низький	Низький
Поліна В.	Середній	Низький	Середній	Середній
Вероніка К.	Низький	Низький	Середній	Низький
Андрій Л.	Низький	Середній	Середній	Середній
Мілана Н.	Високий	Високий	Середній	Високий
Матвій Р.	Середній	Середній	Середній	Середній
Наум Т.	Низький	Низький	Низький	Низький
Сергій У.	Низький	Низький	Високий	Низький
Амалія Ш.	Середній	Середній	Середній	Середній

Гістограма

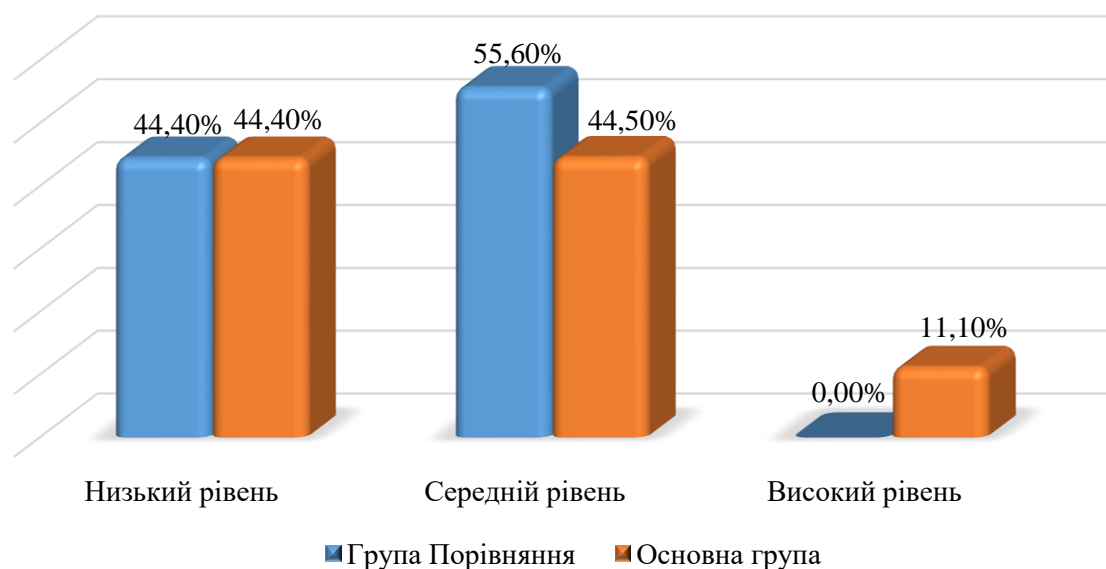

Рисунок 2.2 –Рівні сформованості соціально-комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня

Отже, результати проведеного експериментального дослідження показали, що старші дошкільники із ЗНМ лише за допомогою дорослого можуть визначити комунікативну ситуацію, вони переважно пасивні, не говорять, тему спілкування не розвивають; відволікаються, періодично відчувають дискомфорт, свої думки не висловлюють, жвавого інтересу до думки і оцінки вихователя зазвичай не проявляють. За результатами спостереження відзначається бідність і одноманітність вживаних мовленнєвих засобів досліджуваними, зустрічаються смислові помилки, грубі лексико-граматичні недоліки, окремі морфолого-синтаксичні порушення. Діти неохоче підтримують бесіду, не завжди здатні чути співрозмовника, практично не вміють оцінювати норми поведінки інших та власних вчинків.

Дослідження також виявило, що увага дітей із ЗНМ III рівня старшого дошкільного віку характеризувалася нестійкістю, заниженою концентрацією, хаотичністю, низьким рівнем довільності, порушенням всіх видів контролю за діяльністю. Недоліки уваги негативно вплинули на процеси сприймання – дітям складно було зосередитися на сприйманні зорової та слухової інформації, вони часто відволікалися, були невпевнені у собі. Також досліджувані швидко втомлювалися в процесі діяльності, темп та продуктивність знижувалися. При плануванні своїх дій, пошуку ефективних способів і прийомів виконання завдання вони відчували значні труднощі. При виконанні завдань дослідження старшим дошкільникам із ЗНМ III рівня було важко зосередити увагу на виконанні завдань методик за умови словесної інструкції, аніж зорової.

Зазначені труднощі позначалися на мовленні досліджуваних: простежувалися труднощі в процесі фонематичної диференціації, аналізі та синтезі отриманої інформації, плануванні мовленнєвих дій, виконанні дій за мовленнєвою інструкцією, мало місце недорозвиток лексико-семантичної системи мовлення. Вказані труднощі розвитку уваги у поєднанні із загальним

недорозвитком мовлення порушують алгоритм здійснення комунікативного наміру – висловлювання дітей хаотичні, нелогічні, аграматичні, наявні парамнезії по типу повторного відтворення елементів, словесні парафазії парадигматичного характеру.

Констатуючий етап психолого-педагогічного експерименту підтвердив, що необхідні пошук і створення ефективних методів та прийомів для підвищення рівня соціально-комунікативних навичок, що сприятиме гармонійному розвитку емоційно-вольової, пізнавальної, особистісної сфери старших дошкільників із ЗНМ III рівня.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

На базі НВК №16 імені Олексія Братушки та дошкільного навчального закладу (ясла-садок) №23 міста Суми у групах компенсуючого типу нами здійснено емпіричне дослідження з метою вивчення особливостей розвитку комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня. Психодіагностичне обстеження проводилося у звичних для дошкільників умовах, тривалість роботи з дитиною складала 30 хвилин.

Для визначення рівня розвитку соціально-комунікативних навичок дошкільників означеної категорії були застосовані наукове спостереження і тестування. Використовувалася методика «Діагностичні особливості виявлення рівня комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ», автор І. О. Брянська, метою якої є визначення активного рівня комунікативної культури дошкільників та виховний потенціал сім'ї. Також ми використали методику «Діагностика розвитку спілкування з однолітками», автори І. О. Орлова та В. М. Холмогорова, що спрямована на виявлення рівня сформованості комунікативного досвіду дітей дошкільного віку з однолітками. І для визначення ступеня чутливості дитини до впливів однолітків та рівня сформованості дій за погодженістю зусиль для здійснення спільної діяльності застосовувалася «Експериментальна проблемна ситуація Горошина», автор Г. Р. Хузєєва.

На основі якісно-кількісного аналізу результатів емпіричного дослідження ми визначили, що для більшості дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня (55,5% групи порівняння та 44,7% основної групи) характерний середній рівень розвитку соціально-комунікативних навичок. Ці діти вважають за краще спілкуватися тільки з певним колом однолітків; у виборі партнера ґрунтуються на гендерну диференціацію; в їх спілкуванні мовленнєва активність знижена; у спільній діяльності діють незлагоджено і спільної мети досягають частково; в розв'язанні конфліктних ситуацій приймають пасивну участь. Вони мають недостатні уявлення про правила поведінки в ситуаціях спілкування з

однолітками, не завжди правильно інтерпретують емоції товаришів. Знають норми поведінки, але не завжди їх дотримуються, можуть допомогти однолітку з проблемною ситуацією, але не прагнуть цього.

В обох групах по 44,4 % дітей мають низький рівень розвитку соціально-комунікативних навичок. Дана група дітей в спілкуванні пасивні, діють самостійно, в спірних ситуаціях не йдуть на поступки, відстоюючи свої бажання, при цьому не мають можливості порозумітися, що призводить до конфліктів. Байдужі до труднощів однолітків, не надають конструктивної допомоги своїм товаришам; у спільній діяльності ігнорують поради однолітків, в результаті чого загальна мета діяльності не досягається.

Високий рівень соціально-комунікативних навичок виявлено лише у 11,1% дітей основної групи. Діти цієї категорії приймають на себе роль організатора, розподіляють функції між однолітками у роботі над спільною метою; в складному становищі підтримують однолітків та допомагають їм. Активно приймають участь у вирішенні конфліктів, намагаються знайти оптимальний вихід зі спірних ситуацій; мають уявлення про моральні норми, вміють правильно висловлювати ставлення до однолітків, легко визначають емоційний стан партнера.

Провівши емпіричне дослідження можемо констатувати, що наявність середнього і низького рівнів розвитку соціально-комунікативних навичок у більшості старших дошкільників із ЗНМ III рівня потребує психолого-педагогічної корекційної роботи з ними.

РОЗДІЛ 3.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ІІІ РІВНЯ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Обґрунтування методики формування комунікативних навичок у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення ІІІ рівня засобами ігрової діяльності.

Результати проведеного нами констатуючого експерименту показали, що рівень розвитку соціально-комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ середній та низький. Отже, ці дошкільники потребують створення спеціальних умов, що забезпечать формування достатнього для їх віку рівня соціально-комунікативних навичок. Таким чином, потрібно провести психолого-педагогічну корекційну роботу, спрямовану на подолання труднощів у комунікативній діяльності дітей означеної категорії та розвиток у них соціально- комунікативних навичок .

Зауважимо, що введення педагогічної моделі та педагогічних умов формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності на думку багатьох вчених передбачає впровадження концептуально нових підходів до формування змісту компенсаційного навчання і виховання старших дошкільників із ЗНМ [1; 10; 19]. Реалізація основних положень методики планується та здійснюється у відповідності до критеріїв та показників сформованості комунікативного компонента мовленнєвої діяльності. У корекційній роботі з дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ ІІІ рівня за мету ставиться формування стійкої системи пізнавальних навичок, мовленнєвих знань, комунікативного досвіду, удосконалення навичок застосування операцій ймовірного прогнозування на невербальному та вербальному рівнях. Важливим компонентом роботи є розширення діапазону комунікативної взаємодії, яка включає у себе уміння аналізувати власні та чужі дії, переносити набуті раніше навички в аналогічні ситуації.

Особливий акцент зроблено на свідомості, позитивній налаштованості виконання запропонованих мовленнєво-пізнавальних завдань. Формування емоційно-поведінкової стійкості старших дошкільників із ЗНМ III рівня у різних комунікативних ситуаціях, здатність до керування власними емоціями повинна здійснюватися спеціалістами в процесі розв'язання комунікативно-конфліктних ситуацій, сюжетно-рольових ігор, ігор-драматизацій, ігор-міркувань.

Мета психолого-педагогічної програми: розвиток соціально-комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня.

Для досягнення мети потрібно вирішити наступні завдання:

– збагатити предметно-просторове середовище для повноцінного розвитку соціально-комунікативних навичок дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня;

– розробити та запровадити елементи спільної діяльності в режимні моменти, в безперервну освітню діяльність;

– запровадити методи взаємодії з батьками – учасниками освітніх відносин в питаннях підвищення рівня соціально-комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку;

– виховувати культуру поведінки та спілкування в колективі між однолітками;

– розвивати у дітей соціальні навички: освоєння різних способів вирішення конфліктних ситуацій, умінь домовлятися, дотримуватися черговості, встановлювати нові контакти;

– розвивати мовлення, як засіб розвитку соціальних та комунікативних навичок.

Завдання вирішувалися в ході безпосередньої освітньої діяльності та під час режимних моментів, що забезпечувало різнобічний розвиток дітей з урахуванням їх вікових, індивідуальних особливостей та мовленнєвих порушень. Робота будувалася на наступних принципах:

1. Єдність діагностики та корекції: даний принцип відображає комплексність та цілісність всієї роботи й полягає: по-перше, в попередньому

діагностичному дослідженні з метою затвердження напрямку та завдань розвитку, а по-друге, у відстеженні динаміки результатів для отримання найбільш достовірної інформації про ефективність роботи.

2. Принцип нормативності розвитку: вказує на облік психофізичних особливостей дитини старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня. Таким чином, дана програма враховує соціальну ситуацію розвитку, провідну діяльність та психологічні новоутворення старшого дошкільного віку.

3. Принцип системності та послідовності: важлива роль приділяється безперервності та регулярності всієї роботи, враховує важливість розвитку соціально-комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня та розвиваючих завдань.

4. Діяльнісний принцип корекції: відображає специфіку програми через провідну діяльність – ігрову.

Запропонована психолого-педагогічна методика підходить фахівцям, які супроводжують, виховують та навчають дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня: вчителям-дефектологам, вчителям-логопедам, вчителям-психологам. Дана програма передбачала наступні етапи роботи:

1 етап – психодіагностичний: проведення та аналіз отриманих результатів щодо рівня сформованості соціально-комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня.

2 етап – основний: впровадження експериментальної психолого-педагогічної методики по підвищенню рівня соціально-комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня.

3 етап – контрольний: на даному етапі визначалася ефективність корекційної роботи з подолання труднощів у комунікації старших дошкільників із ЗНМ III рівня та розвитку у них соціально-комунікативних навичок.

Кількість учасників: 9 осіб (основна група). Реалізація програми відбувалася впродовж двох навчальних місяців, 2 рази в тиждень: з 13 січня 2020 року по 6 березня 2020 року. Тривалість одного заняття складала 30 хвилин. 9

осіб групи порівняння займалися за звичайною держаною програмою дошкільної установи.

Психолого- педагогічну методику складено із врахуванням специфічних особливостей моторно-рухового, емоційного, сенсорного, розумового, мовленнєвого, естетичного та соціально-особистісного розвитку дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ; провідних мотивів та потреб дитини цього віку.

В Таблиці 3.1 подано навчально-тематичний план занять експериментальної психолого-педагогічної методики з формування соціально-комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня.

Таблиця 3.1

Навчально-тематичний план занять експериментальної психолого-педагогічної методики з формування соціально-комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня

Назва теми	Мета	Хід заняття
Заняття 1 «Давайте знайомитись»	Знайомство дітей з психологом і між собою, формування дружньої атмосфери в колективі.	1. Привітання «Посмішка». (О. І. Денисенко) – 3хв. 2. Гра «Спільне коло». (Є. В. Кисельова) – 10 хв. 3. Гра «Будь ласка». (О. І. Денисенко) – 5хв. 4. Гра «Склади картинку». (Є. В. Кисельова) – 7 хв. 5. Релаксація та прощання – 5 хв.
Заняття 2 «Ми разом»	Розвиток взаємодії дітей один з одним, і отримання від цього радості і задоволення.	1. Привітання «Добрий ранок». (С. М. Ванжа) – 2 хв. 2. Гра «сонячний зайчик». (О. І. Денисенко) – 5 хв. 3. Гра «Переходи». (Л. С. Куравська) – 10 хв. 4. Гра «Поводир». (Л. С. Куравська) – 7 хв. 5. Релаксація – 5 хв. 6. Ритуал прощання – 2 хв.
Заняття 3 «Казкова країна емоцій»	Розвиток навичок вираження емоцій і розуміння емоцій оточуючих.	1. Привітання «Усмішка». (Н. А. Зайцева) – 2 хв. 2. Гра «Добрі ельфи». (Є. В. Кисельова) – 15 хв.

		<p>3. Гра «Мімічна гімнастика». (О. М. Терета) – 5 хв.</p> <p>4. Релаксація – 5 хв.</p> <p>5. Прощання – 3 хв.</p>
Заняття 4 «Дружба»	Формування навичок взаємодії з однолітками, уточнення поняття дружба.	<p>1. Вправа «Вітання». (О. М. Терета) – 2 хв.</p> <p>2. Вправа «Башточка дружби». (Т. Л. Новікова) – 10 хв.</p> <p>3. Гра «На що схожий настрій». (І. Румянцева) – 10 хв.</p> <p>4. Релаксація та прощання – 8 хв.</p>
Заняття 5 «Будемо дружно ми гратися»	Розвивати вміння домовлятися підвищення самооцінки дітей, виховання доброзичливого ставлення один до одного.	<p>1. Привітання «Доброго ранку!». (І. Румянцева) – 3 хв.</p> <p>2. гра «Морська подорож». – 20 хв.</p> <p>3. Релаксація та прощання – 7 хв.</p>
Заняття 6 «Як гарно вміти товаришувати»	Розвиток здатності мирного врегулювання конфліктів.	<p>1. Вправа «Вітання». (О. М. Терета) – 3 хв.</p> <p>2. Гра створення «ковпаків дружби» – 20 хв.</p> <p>3. Релаксація та прощання – 7 хв.</p>
Заняття 7 «Добро та зло»	Уточнення значення таких моральних понять як добро і зло.	<p>1. Привітання «Комплімент». (І. Румянцева) – 2 хв.</p> <p>2. Бесіда «Що таке добро та зло» – 15 хв.</p> <p>3. Гра «Передача почуттів». (І Румянцева) – 5 хв.</p> <p>4. Релаксація – 5 хв.</p> <p>5. Прощання – 3 хв.</p>
Заняття 8 «Не забувайте про друзів»	Розвиток співпереживання і співчуття дітей до інших.	<p>1. Вправа «Посмішка по колу». (О. М. Терета) – 2 хв.</p> <p>2. Гра «малюємо емоції пальцями». (О. М. Терета) – 10хв.</p> <p>3. Гра «Комплімент». (О. І. Денисенко) – 10 хв.</p> <p>4. Релаксація та прощання – 8 хв.</p>

Заняття 9 «Ми посваримось та помиримось»	Освоєння різних способів вирішення конфліктних ситуацій.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Привітання «Усмішка». (Н. А. Зайцева) – 3 хв. 2. Квест-гра «Стежками дружби»– 20 хв. 3. Релаксація та прощання – 7 хв.
Заняття 10 «від посмішки стане світ світліший»	Розвиток невербального спілкування - мова жестів, міміки і пантоміміки.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Привітання «Ласкаве ім'я». (І. Румянцева) – 2 хв. 2. Гра «Мімічна гімнастика». (О. М. Терета) – 5 хв. 3. Гра «Комплімент». (О. І. Денисенко) – 5 хв. 4. Гра «Зроби подарунок». (Є. В. Кисельова) – 10 хв. 5. Релаксація та прощання – 8 хв.
Заняття 11 «Ввічливі люди»	Розвиток поваги в спілкуванні, вироблення звички використовувати слова «ввічливості».	<ol style="list-style-type: none"> 1. Привітання «Я радий тебе бачити». (І. Румянцева). – 2 хв. 2. Гра «Ввічливі слова». (Т. Л. Новікова) – 10 хв. 3. Гра «Дружба починається з усмішки...». (І. Румянцева) – 10 хв. 4. Релаксація та прощання – 8 хв.
Заняття 12 «Дружня команда»	Формування навичок позитивного, творчого спілкування. Виховувати дружні взаємини в процесі спілкування.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Привітання «Ехо». (І. Румянцева) – 2 хв. 2. Гра «Назви лагідно». (Т. Л. Новікова) – 10 хв. 3. Гра «Опиши друга». (Т. Л. Новікова) – 10 хв. 4. Релаксація та прощання – 8 хв.
Заняття 13 «Що таке гарно, а що таке погано»	Уточнення значень таких понять як хороший та поганий вчинок.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Привітання «Ласкаве ім'я». (І. Румянцева) – 2 хв. 2. Бесіда «Кого ми називаємо добрим» – 14 хв. 3. Гра «Покажи почуття». (І. Румянцева) – 6 хв. 4. Релаксація – 5 хв. 5. Прощання – 3 хв.

Заняття 14 «Разом ми сила»	Розвиток довірчих відносин дітей один до одного.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Привітання «Добрий ранок». (С. М. Ванжа) – 2хв. 2. Гра «Сіамські близнюки». (Є. В. Кисельова) – 10 хв. 3. Гра «Місток». (І. Румянцева) – 10 хв. 4. Релаксація та прощання – 8 хв.
Заняття 15 «Подорож по казковим островам»	Закріплення знань дітей про правила і способи спілкування.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Привітання «Усмішка». (Н. А. Зайцева) – 2хв. 2. Гра «Ввічливі слова». (Т. Л. Новікова) – 5 хв. 3. Гра «Намалюй словесний портрет друга». (О. І. Денисенко) – 15 хв. 4. Релаксація та прощання – 8 хв.

Структура ігрового заняття:

- ритуал вітання – 2 хвилини;
- корекційно-розвивальний етап – 20 хвилин;
- релаксація – 5 хвилин;
- ритуал прощання – 3 хвилини.

Для повноцінної реалізації психолого-педагогічної програми було збагачено предметно-просторове середовище, спрямоване на розвиток соціально-комунікативних навичок. Для прикладу наведемо конспекти деяких застосованих нами розвиваючих ігор.

1. Створення настільної гри «Морська подорож»: спільно із дітьми була створена настільна гра «Морська подорож», що сприяла розвитку соціально-комунікативних навичок. Гра вчить гідно приймати програш та правильно ставитися до виграшу (не «азнаватися», а підтримувати того, хто програв). Перед початком роботи з дітьми була проведена бесіда про те: що потрібно працювати всім разом, не сваритися; що від кожного залежить те, яка вийде гра. Дітям були роздані заготовки розмальовок, і подана інструкція: «Дітки,

розфарбуйте ваші малюнки хто як хоче. А потім ми їх приклеїмо на ігрове поле».
(Додаток Д).

Спочатку, діти приступали до роботи нерішуче, задавали багато питань, а потім, жваво починали займатися розфарбовуванням. Після того як діти розфарбували свої малюнки, їм було запропоновано залишити відбитки своїх пальців на ігровому полі та приклеїти свій малюнок. Всі діти активно брали участь у виготовленні ігрового поля. В кінці роботи вони радісно обговорювали, хто, що і як розфарбував, і відразу ж виявляли бажання пограти в цю гру, навіть ті діти, які зазвичай бажали грати на самоті – захотіли погратися разом з усіма.

2. Гра створення «ковпаків дружби»: спільно з дітьми були створені ковпаки дружби. Дані ковпаки сприяли мирному, конструктивному врегулюванню конфліктів між дітьми, встановленню доброзичливих взаємин. Заздалегідь були зроблені заготовки ковпаків з картону, потім дітям були надані ці заготовки і подана інструкція: «Тепер кожен по черзі намалює що-небудь яскраве і гарне!».

Після того, як ковпаки були виготовлені, для наочної демонстрації їх використання були запрошені двоє дітей, зазвичай ті, які впродовж дня сварилися. Вони надягали ковпаки і, супроводжуючи діями, проговорювали віршик: «мирися, мирися і більше не сварися!». Після тижня з моменту введення «ковпаків дружби» почали виникати випадки самотійного використання їх дітьми. Так, наприклад Настя, образившись на Марійку, не знала, як з нею помиритися, тоді вона одягла один ковпак на себе, а другий віднесла Марійці, і вони помирилися.

Також, з дітьми проводилися заняття з розвитку соціально-комунікативних навичок. Приблизний хід заняття представлений в Додатку Ж.

Під час корекційно-розвивальних занять всі діти були зацікавлені та активні, із задоволенням брали участь у всіх видах діяльності. Однак частина дітей з низьким рівнем розвитку соціально-комунікативних навичок на перших заняттях були дуже сором'язливі, невпевнені в собі, не брали участі в іграх-драматизаціях, проявляли зацікавленість до дії інших дітей, але не проявляли

власну ініціативу. Деякі дітки відмовлялися придумувати продовження казки, проте з цікавістю слухали інших дітей.

На наступних заняттях діти з низьким рівнем розвитку соціально-комунікативних навичок стали активно брати участь у всіх іграх і етюдах, стали більш розкуті та впевнені в собі. Було відзначено, що ігри, показані на занятті, переходили в вільну діяльність дітей з їх ініціативи.

Окрім психолого-педагогічної корекційної роботи з дітьми, була проведена просвітницька робота з батьками: створені брошури для батьків на тему розвитку соціально-комунікативних навичок. (Додаток Е)

Таким чином, реалізація всіх видів діяльності, відображених у навчально-тематичному плануванні занять експериментальної психолого-педагогічної методики з формування соціально-комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня, була проведена в повному обсязі. Діти – учасники корекційно-розвиваючого процесу брали активну участь у всіх видах діяльності. З огляду на все вищевикладене, апробація програми з розвитку соціально-комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня пройшла успішно.

3.2. Ефективність методики формування комунікативних навичок у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобами ігрової діяльності.

Після апробації програми, було проведено контрольний етап психолого-педагогічного експерименту, метою якого було виявлення змін в рівні розвитку соціально-комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня основної групи та групи порівняння. Застосоване повторне діагностування за тими ж методиками.

Результати отриманих експериментальних даних.

Результати повторної діагностики особливостей виявлення рівня комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня, за методикою О. І. Брянської в обох групах представлені в Таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Результати повторної діагностики особливостей виявлення рівня комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня за методикою О. І. Брянської в обох групах

Ім'я дитини	Рівень виконання Завдання 1 «Ввічливість»	Рівень виконання Завдання 2 «Знання мовного етикету»	Рівень виконання Завдання 3 «Підбір формули мовного етикету»	Рівень виконання Завдання 4 «Спілкування з однолітками»	Рівень комунікативної компетентності
Група порівняння					
Анна А.	Високий	Середній	Середній	Високий	Високий
Тихон В.	Середній	Низький	Середній	Низький	Високий
Анастасія Д.	Низький	Середній	Низький	Низький	Низький
Варвара З.	Середній	Середній	Середній	Середній	Середній
Михайло К.	Середній	Низький	Низький	Низький	Низький
Сергій К.	Низький	Середній	Низький	Низький	Низький
Артем Л.	Низький	Середній	Низький	Низький	Низький
Вероніка Н.	Середній	Високий	Низький	Низький	Середній
Марія Т.	Низький	Середній	Низький	Високий	Середній
Основна група					
Леонід А.	Середній	Середній	Низький	Середній	Середній
Поліна В.	Середній	Високий	Низький	Низький	Середній
Вероніка К.	Середній	Низький	Низький	Низький	Низький
Андрій Л.	Середній	Низький	Середній	Високий	Середній
Мілана Н.	Високий	Високий	Середній	Високий	Високий
Матвій Р.	Середній	Низький	Середній	Низький	Середній
Наум Т.	Низький	Низький	Низький	Низький	Низький
Сергій У.	Середній	Середній	Низький	Середній	Середній
Амалія Ш.	Середній	Високий	Низький	Низький	Середній

Отже, високий рівень комунікативної компетентності в основній групі виявлено у 1 особи (22,22%), що на 11,11% вище, ніж було під час проведення констатуючого етапу психолого-педагогічного експерименту. У групі порівняння такий же рівень показали 2 особи (22,22%), що на 11,11% вище, ніж було під час проведення констатуючого етапу психолого-педагогічного експерименту. Низький рівень у групі порівняння зберігся на тому ж рівні – 4 особи (33,33%), а в основній групі знизився на 3 особи (33,33%) і склав 2 особи–

11,11%. Середній рівень розвитку комунікативної компетентності в основній групі показали 6 осіб (66,66%), що на 22,1% вище початкового результату. А в групі порівняння середній рівень знизився на 1 особу (11,1%) і склав 3 особи – 44,5%.

Як бачимо із таблиці в групі порівняння рівень комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку не змінився, діти показали такі ж результати як і на початковому етапі експерименту. А от ситуація в основній групі покращилася: так – високий рівень має 1 дитина (22,22%), середній – 6 дітей (66,66%), низький 2 дитини (11,11%). Тобто, це означає, що 3 дитини із низьким рівнем після застосування експериментальної методики показали середній рівень комунікативної компетентності

Наступною повторно була проведена діагностика розвитку спілкування з однолітками за методикою І. О. Орлової та В. М. Холмогорової, результати якої представлено в Таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Результати повторної діагностики розвитку спілкування з однолітками старших дошкільників із ЗНМ III рівня за методикою І. О. Орлової та В. М. Холмогорової в обох групах

Ім'я дитини	Інтерес до однолітків	Ініціативність	Чутливість	Просоціальні дії	Експресивно-мімічні засоби спілкування	Активна мова	Рівень розвитку спілкування з однолітками
Група порівняння							
Анна А.	3	3	2	2	3	2	Високий
Тихон В.	2	1	2	3	2	2	Середній
Анастасія Д.	2	3	1	3	2	4	Високий
Варвара З.	1	1	1	2	1	2	Низький
Михайло К.	2	1	1	2	2	4	Середній
Сергій К.	2	1	2	1	0	2	Низький
Артем Л.	2	1	0	2	2	1	Низький
Вероніка Н.	2	2	1	3	2	3	Середній
Марія Т.	2	1	2	2	3	3	Середній

Основна група							
Леонід А.	2	2	2	2	3	3	Середній
Поліна В.	1	2	1	2	2	2	Середній
Вероніка К.	2	1	2	2	2	2	Середній
Андрій Л.	2	2	1	3	2	3	Середній
Мілана Н.	3	2	3	2	3	2	Високий
Матвій Р.	3	2	3	3	3	2	Високий
Наум Т.	1	2	2	2	2	2	Середній
Сергій У.	1	1	1	2	1	1	Низький
Амалія Ш.	2	1	2	3	2	2	Середній

За результатами проведеного повторного дослідження за методикою І. О. Орлової та В. М. Холмогорової також спостерігаємо позитивні зміни, а саме: кількість дітей в основній групі з низьким рівнем розвитку спілкування з однолітками не змінилась, а кількість дітей із високим рівнем збільшилась на 1 дитину (11,11%) тепер їх 2 (22,22%). У основній групі також спостерігаємо позитивну тенденцію: високий рівень має 2 дитини (22,22%), середній рівень – 6 дітей (66,77%), низький рівень – 1 дитина (11,11%).

Для більш наочного представлення отриманих результатів даної методики представимо графічно відсоткове співвідношення в основній та контрольній групі на Гістограмі 3.1 (рис. 3.1).

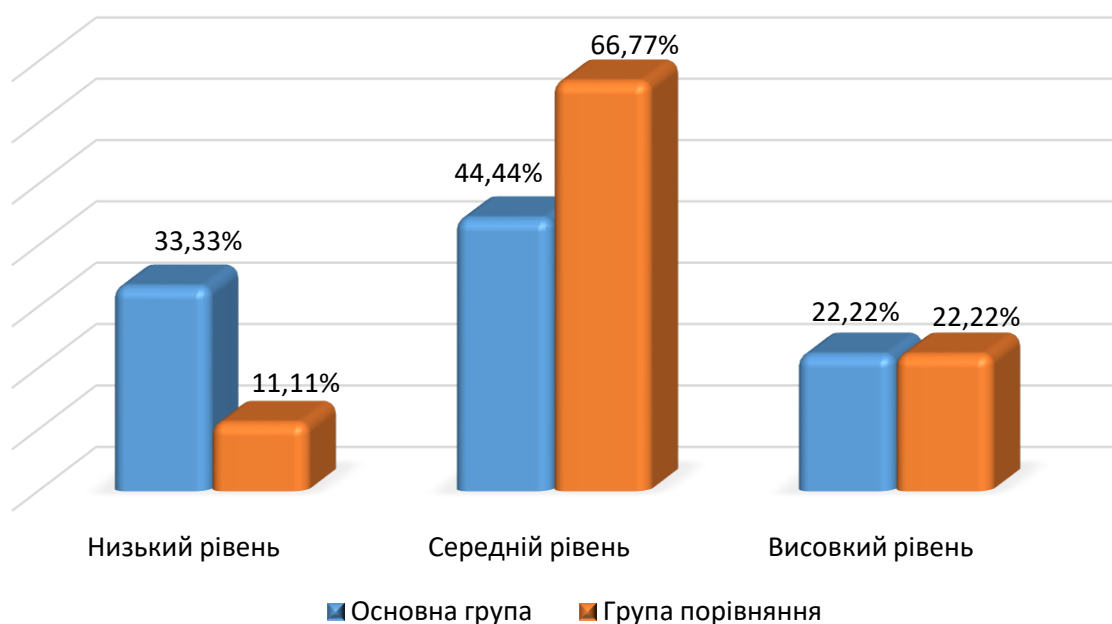

Рисунок 3.1 Рівні сформованості спілкування з однолітками старших дошкільників із ЗНМ III рівня за методикою І. О. Орлової та В. М. Холмогорової в основній групі та групі порівняння.

На основі повторного проведення експериментальної проблемної ситуації «Горошина», автор Г. Р. Хузєєва були отримані наступні результати, що представлено в Таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Результати повторно проведеної експериментальної проблемної ситуації «Горошина», автор Г. Р. Хузєєва в обох групах

Ім'я дитини	Кількість показників	Рівень розвитку соціально-комунікаційних навичок
Група порівняння		
Анна А.	2	Низький
Тихон В.	3	Середній
Анастасія Д.	4	Середній
Варвара З.	2	Низький
Михайло К.	3	Середній
Сергій К.	3	Середній
Артем Л.	4	Середній
Вероніка Н.	5	Високий
Марія Т.	2	Низький
Основна група		
Леонід А.	4	Середній
Поліна В.	4	Середній
Вероніка К.	5	Середній
Андрій Л.	3	Середній
Мілана Н.	4	Середній
Матвій Р.	3	Середній
Наум Т.	2	Низький
Сергій У.	6	Високий
Амалія Ш.	6	Високий

Виходячи з отриманих результатів по даній методиці, можна зробити висновок, що у дітей обох груп переважає середній рівень соціально-комунікативних навичок: у основній групі – 6 осіб (66,66%), в групі порівняння – 5 осіб (55,56%). Діти вибірково враховують інструкції однолітка, діють незлагоджено і досягають спільної мети частково. Не завжди звертають увагу на

емоційний стан однолітка, не висловлюють оціночних суджень з приводу його роботи.

Низький рівень виявлено у 1 дитини (11,11%) основної групи, що на одну дитину менше від результатів початкового етапу. У групі порівняння така ж ситуація – виявлено 3 дитини (33,33%), що на одну дитину менше від результатів початкового етапу. Діти дають інструкції, не беручи до уваги те, чи зрозумів його партнер, чи ні, ігнорують дію та інструкції однолітка, намагаються виконати завдання самостійно або відмовляються від роботи, в результаті чого спільної мети не досягають. В групі порівняння виявлено 1 дитину (11,11%), а в основній – 2 (22,22%), із високим рівнем соціально-комунікативних навичок. Діти враховують дії партнера, при необхідності підбадьорюють товариша. Висловлюють свою думку з приводу роботи, намагаються правильно виконати інструкції партнера, якщо не розуміють завдання, просять повторити, внаслідок чого досягають заданої мети.

За зведеними отриманими даними по трьом методикам виявилось, що серед обох груп переважає середній рівень сформованості соціально-комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня, в групі порівняння це 6 дітей (66,6%) та 7 дітей (77,7%) в основній групі. Низький рівень виявлено у 3 дітей (33,4%) групи порівняння та 1 дитини (11,2%) основної групи. А от високий рівень розвитку соціально-комунікативних навичок було виявлено лише у 1 дитини (11,1%) із основної групи.

У Таблиці 3.5 відображено отримані дані за трьома методиками, проведеними після формувального етапу психолого-педагогічного експерименту.

Таблиця 3.5

Порівняльний аналіз основної групи та групи порівняння за результатами повторного дослідження особливостей розвитку рівня сформованості соціально-комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня

Рівень сформованості соціально-комунікативних навичок		Методика О. І. Брянської		Методика І. О. Орлової та В. М. Холмогорової		Методика Г. Р. Хузевої	
		Основна група	Група порівняння	Основна група	Група порівняння	Основна група	Група порівняння
До застосування методики	Високий	11,1%	11,1%	11,1%	11,1%	6,1%	11,1%
	Середній	33,3%	44,4%	44,5%	55,6%	66,5%	44,5%
	Низький	55,6%	44,5%	44,4%	33,3%	27,4%	44,4%
Після застосування	Високий	22,2%	22,2%	22,2%	22,2%	22,2%	11,1%
	Середній	66,6%	44,5%	44,4%	66,7%	66,6%	55,5%
	низький	33,3%	33,3%	33,3%	11,1%	11,1%	33,3%

На Гістограмі (рис. 3.2) відображені результати порівняльного аналізу ефективності застосування психолого-педагогічної методики по формуванню соціально-комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня засобами ігрової діяльності.

Гістограма

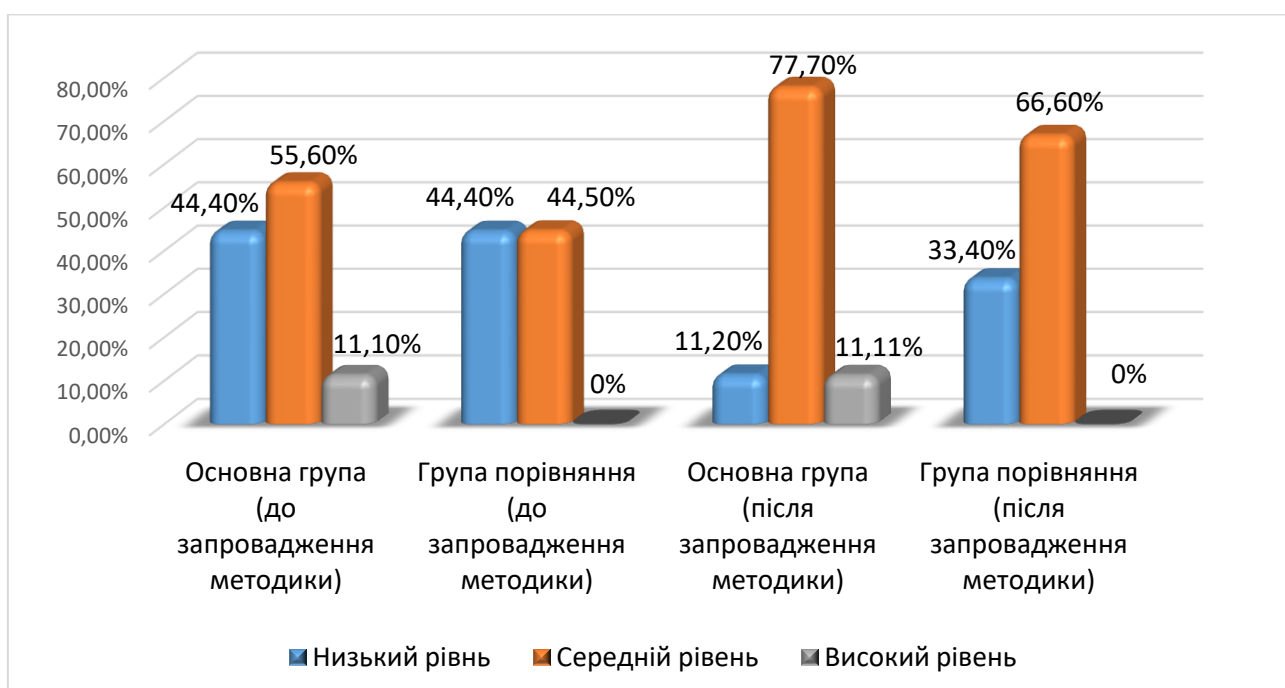

Рисунок 3.2 – Рівні сформованості соціально-комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня.

Так, на контрольному етапі дослідження в обох групах у дітей як і раніше переважає середній рівень розвитку соціально-комунікативних навичок, а це 6 (66,6%) дітей у групі порівняння та 7 (77,7%) дітей в основній до 5 (55,6%) осіб групи порівняння та 4 (44,5%) осіб основної групи на початковому етапі. Високий рівень не змінно показала 1 (11,11%) дитина. Низький рівень сформованості соціально-комунікативних навичок було виявлено в 1 дитини 11,2% основної групи, що на 33,2% менше початкового результату та у 3 дітей 33,4 % групи порівняння, що на 11,0% менше початкового результату. Отже, у дітей основної групи простежується краща динаміка в розвитку соціально-комунікативних навичок.

Таким чином, результати контрольного етапу психолого-педагогічного експерименту показують, що програма з розвитку соціально-комунікативних навичок для дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня дієва та ефективна, оскільки простежується позитивна динаміка в розвитку даних навичок.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Для здійснення психолого-педагогічного корекційного впливу на подолання труднощів у комунікації старших дошкільників із ЗНМ III рівня та розвиткової роботи з формування у них соціально-комунікативних навичок нами була запропонована психолого-педагогічна методика.

Розроблена експериментальна методика із використанням ігрової діяльності була реалізована в три етапи (підготовчий, основний, заключний) та впроваджувалася у корекційний процес у 2019 – 2020 н. р. У формувальному експерименті були задіяні 9 осіб старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня (основна група), корекційні заняття з якими проходили на базі дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 23 міста Суми; для порівняння було долучено 9 осіб старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня (група порівняння), які займалися за традиційною освітньою програмою (річним планом вихователя та психолога) в навчально-виховному комплексі імені Олексія Братушки міста Суми.

Впродовж 2 місяців було реалізовано 15 занять, що проводилися 2 рази на тиждень. Тривалість одного заняття – 30 хвилин.

Після застосування експериментальної психолого-педагогічної методики з формування соціально-комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня засобами ігрової діяльності нами було проведено повторне дослідження особливостей розвитку соціально-комунікативних навичок, їх рівня.

На етапі контрольного експерименту були отримані наступні дані. Переважаючим рівнем розвитку соціально-комунікативних навичок в основній групі є середній, цей же результат було виявлено і при первинній діагностиці, але за даними контрольної діагностики відсоток досліджуваних, що мали низький рівень розвитку соціально-комунікативних навичок був знижений на 33,4 %. Кількість дітей з високим рівнем розвитку лишилася незмінною 11,1%. У групі порівняння також переважає середній рівень розвитку соціально-комунікативних навичок, що підвищився на 11,1 % у порівнянні з первинною

діагностикою. Кількість дітей з низьким рівнем розвитку соціально-комунікативних навичок знизилася і склала 33,4% дітей.

Кількісно-якісний аналіз результатів дослідження показав, що методика з розвитку соціально-комунікативних навичок для дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення дієва і ефективна, простежується особливо позитивна динаміка в основній групі.

Отже, проведення серії ігрових занять запропонованої методики упродовж експерименту сприяло розширенню та збагаченню досвіду старших дошкільників із ЗНМ III рівня щодо взаємодії з людьми, які їх оточують, побудови позитивних взаємин, шляхом розвитку відповідних способів комунікації, набуттю знань про норми спілкування, а також формуванню потреби узгоджувати свої дії з іншими вихованцями, вміння відрізняти соціально прийнятну поведінку від девіантної, підтримувати один одного, емоційно відгукуватися, сприймати однолітків як друзів та партнерів у спільній діяльності.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У ході роботи над дипломним дослідженням ми досягли поставленої мети та вирішили відповідні завдання: вивчили стан проблеми в спеціальній психолого-педагогічній літературі; дослідили особливості розвитку комунікативних навичок у дітей із ЗНМ старшого дошкільного віку, проаналізували та інтерпретували результати емпіричного дослідження особливостей комунікативних навичок у старших дошкільників із ЗНМ III рівня, розробили методику формування комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобами ігрової діяльності. Вищезазначене дозволило нам сформувати наступні висновки.

Порушення мовлення має істотний вплив на психіку дитини. Мовленнєві труднощі є однією зі значних причин формування негативних особистісних якостей у дошкільника, таких як пасивність, замкнутість, невпевненість, образливість, що негативно позначається на розвитку його соціально-комунікативних навичок. Саме в спілкуванні відбувається становлення людської особистості, формування її якостей, світогляду, а результативність спілкування безпосередньо залежить від рівня сформованості соціально-комунікативних навичок.

Психолого-педагогічний експеримент складався з констатуючого та формуючого. Проведене емпіричне дослідження дозволило вивчити особливості розвитку соціально-комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня. Було виявлено переважно середній (55,6% основна група та 44,5% група порівняння) і низький (44,4% основна група та 44,4 % група порівняння) рівні розвитку зазначених навичок. Високий рівень соціально-комунікативних навичок у групі порівняння не був виявлений, а в основній групі складав 11,1%. Це сформувало потребу у застосуванні корекційного впливу на процес формування соціально-комунікативних навичок старших дошкільників із ЗНМ III рівня. Констатуючий етап дослідження показав, що необхідні пошук і

створення ефективних методів і прийомів підвищення рівня соціально-комунікативних навичок, виходячи з цього, була розроблена та апробована методика, спрямована на розвиток соціально-комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня.

Запропонована психолого-педагогічна методика включала три етапи. На першому – організаційно-мотиваційному етапі було реалізовано такі педагогічні умови, як: забезпечення методичного супроводу формування соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня в процесі ігрової діяльності; створення розвивального потенціалу предметно-ігрового середовища дошкільного навчального закладу. Обґрунтовано, що підготоване і спеціально організоване предметно-ігрове середовище групи впливає на розвиток тих умінь і навичок, які сприяють формуванню соціально-комунікативної компетенції таких вихованців ДНЗ. Це комунікабельність, вміння залагоджувати конфлікти, домовлятися, йти на поступки, пропонувати допомогу і просити допомогти. На діяльнісно-ігровому етапі втілено педагогічну умову: занурення старших дошкільників із ЗНМ III рівня в активну соціально-комунікативну та ігрову діяльність з дітьми і дорослими. Метою третього – емоційно-творчого етапу було набуття дітьми досвіду колективно-творчої взаємодії, спілкування та вироблення вмінь виражати почуття в процесі ігрової діяльності.

Виявлено ефективність проведеної експериментальної роботи під час контрольного експерименту. Порівняльний аналіз рівнів соціально-комунікативної компетенції основної групи і групи порівняння засвідчив позитивний вплив застосування ігрових засобів на формування соціально-комунікативних навичок дітей основної групи, у яких визначено певне підвищення комунікативної компетенції. Характеристика рівневої динаміки засвідчує підвищення соціально-комунікативних умінь у 55,5% старших дошкільників основної групи у порівнянні з 33,1% групи порівняння.

Отже, отримані в ході нашого дослідження дані підтверджують, що в корекційній роботі зі старшими дошкільниками із ЗНМ III рівня доцільно

застосовувати ігрові техніки як впливовий засіб для формування та розвитку соціально-комунікативних навичок та гармонійної особистості.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Перспективним видається вивчення можливостей використання гри як провідного виду діяльності й ефективного засобу формування соціально-комунікативної компетенції на більш ранніх етапах розвитку дитини із ЗНМ (зокрема, молодшого і середнього дошкільного віку), а також розширення спектру методів, які доцільно застосовувати в роботі з дошкільниками, дослідження специфіки їх використання з огляду на індивідуальні особливості дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусишина Л. Є. Особливості інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення : дис. канд. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2012. 283 с.
2. Андрусишина Л. Є. Психологічні характеристики загальнофункціональних механізмів мовлення у старших дошкільників із ЗНМ. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: 2007. С.18 – 23.
3. Артемчук І. В. Особливості усного зв'язного мовлення у комунікативно депривованих дітей-сиріт : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.08 / І. В. Артемчук; Ін-т спец. педагогіки АПН України. – К., 2005. – 22 с.
4. Арушанова А. Г. Речь и речевое общение детей: Книга для воспитателей детского сада/ А. Г. Арушанова. – М.: МозаикаСинтез, 1999. – 272 с.
5. Бартенева Л. І. Діагностика системи морфологічної словозміни у дітей із ЗНМ. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць. 2005. С.33 – 40.
6. Бартенева Л. І. Підготовка дітей із загальним недорозвитком мовлення старшого дошкільного віку до оволодіння орфографією : дис.канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2000. 201с.
7. Брушневська І. М. Організаційно-педагогічні умови формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: актуальні питання теорії і практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 15-16 грудн. 2017р. Одеса, 2017. С. 58-61.
8. Брушневська І. М. Розвиток граматичного ладу мовлення дітей за умов звичайного онтогенезу. Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 6-7 травн. 2016 р. Київ, 2016. С. 26-30.

9. Брушневська І. М. Теоретичні аспекти вивчення мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку із ЗНМ. Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір : матеріали міжнар.наук.-практ.конф., м. Луцьк, 16-17 травн. 2017р. Луцьк, 2017. С.32-35.

10. Брянская, Е. И. Диагностические особенности выявления уровня коммуникативной компетентности у детей старшего дошкольного возраста с ОНР / Е. И. Брянская. // Актуальные задачи педагогики : материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Чита, октябрь 2013 г.). – Т. 0. – Чита : Издательство Молодой ученый, 2013. – С. 90-93. – URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/96/4183/> (дата звернення: 30.10.2020).

11. Верещагин Е. М. О своеобразии отражения мимики и жестов вербальными средствами / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров // Вопросы языкознания. — 1981. — № 1. — С. 36—47.

12. Волковская Т. Н. Психологическая помощь дошкольникам с общим недоразвитием речи / Т. Н. Волковская, Г. Х. Юсупова. — М. : Книголюб, 2004. — 104 с.

13. Волковская Т. Н. Теоретико-методологические и методические основы логопсихологии : монографія / Т. Н. Волковская. — М. : Образование, 2009. — 272 с.

14. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Москва : Педагогика, 1982. 519 с.

15. Выготский Л. С. История развития высших психических функций : в 6 т. Москва : Педагогика, 1983. Т. 3. С. 5–328

16. Выготский Л. С. Мышление и речь : в 6 т. Москва : Педагогика, 1982. Т. 2 : Проблемы общей психологии. 504 с.

17. Выготский Л. С. Основы дефектологии. Москва : Педагогика, 1983. Т. 5. 369 с.

18. Гаврилова Н. С. Психологічна характеристика дітей з ЗНМ порушенням пізнавальної сфери кінетичного типу / Н. С. Гаврилова // Збірник 368 наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені

Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна: Вип. X [За ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака]. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. — С. 306— 310.

19. Гаркуша Ю. Ф. Особенности общения детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи / Ю.Ф. Гаркуша, В. В. Коржевина // Ребенок. Раннее выявление отклонений в развитии речи и их преодоление : учеб.-метод. пособие / [под ред. Ю.Ф. Гаркуши]. — М.: Московский психолого- социальный институт, 2001. — С. 95–112.

20. Гармаева Т. В. Развитие у детей пяти-семи лет экспрессивных и кодирующих способностей посредством игровой деятельности / Т. В. Гармаева, Л. В. Попова // Психолог в детском саду. — 2008. — № 4. — С. 22— 26.

21. Горещька О. В. Психологічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку / О. В. Горещька : дис. ...канд. психол. наук : 19.00.07. — Бердянськ, 2009. — 267 с.

22. Данілавичюте Е. А. Діагностика стану сформованості складових мовленнєвої діяльності, що зумовлюють оволодіння навичок читання. Теорія і практика сучасної логопедії. Київ : Актуальна освіта, 2006. Вип.3. С.119-136.

23. Датешидзе Т. А. Система коррекционной работы с детьми раннего возраста с задержкой речевого развития. — СПб. : Мова, 2004. — 128 с.

24. Денисенко О.І. Розвиток навичок комунікабельності у дітей дошкільного віку/ О.І. Денисенко. — Черкаси:ЧОПОПП ЧОР, 2012. — 32с.

25. Диагностика и развитие коммуникативной компетентности дошкольника / Г. Р. Хузеева — «ВЛАДОС», 2014 — (Психологопедагогическая служба сопровождения ребенка) — 65 с..

26. Дідковська А. Розвиток комунікативних здібностей дітей дошкільного віку засобами казки /А. Дідковська. — Вісник Інституту розвитку дитини. — № 7, 2010. — С. 45 – 50.

27. Дорогова М. В. Формирование коммуникативной компетенции детей дошкольного возраста посредством игр, способствующих развитию эмоциональной сферы //Ответственный и научный редактор. — 2016. — С. 129.

28. Жесткова Е. Б. Характеристика развития коммуникативной деятельности и речи ребенка раннего возраста / Е. Жесткова. – Аутизм и нарушения развития. – № 4. – 2014. – Том 12. С. 24 – 31.

29. Изард К. Эмоции человека/ К. Изард. – М: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 440 с.

30. Истратова, О.Н. Большая книга детского психолога [Текст]: психологический практикум / О.Н. Истратова, Г.А. Широкова, Т.В. Эксакусто; 2-е изд.- Ростов н /Д: Феникс, 2008.- 568 с.: ил.

31. Карасьова К. В. Розвиток комунікативних функцій дошкільників у процесі творчих ігор : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / К. В. Карасьова. – К., 2008. – 19 с.

32. Касілова Л. С. Корекційно-розвивальна робота з дітьми із загальним недорозвитком мовлення. Таврійськ. вісн. освіти. 2013. № 3. С.56-60.

33. Колупаєва А. А. Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі. Особлива дитина : навчання і виховання. 2014. № 3 (71). – С.7 – 13.

34. Крылов А. А. Психология [учебник] / А. А. Крылов. - 2-е изд. - М. : Проспект, 2005. - 496 с. Krylov A. A. (2005).

35. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность . - М.: Просвещение, 1969. - 214 с.

36. Лепская Н. И. Язык ребенка (онтогенез речевой коммуникации)/ Н. И. Лепская. – М. , 1997. – 140с.

37. Лисина М. И. Формирование личности ребенка в общении. – СПб. : Питер, 2009. – 320 с.

38. Ломов Б. Ф. Категория деятельности и общения в психологии / Б. Ф. Ломов // Вопросы психологии. –1979. – № 8. – С. 34-47.

39. Луценко І. Організаційні та нормативно-правові аспекти діяльності різнопрофільних фахівців в інклюзивному навчальному закладі. Особлива дитина: навчання та виховання. 2015. № 2 (74). – С.35-44.

40. Малятко: Програма виховання дітей дошкільного віку / АПН України. Інститут проблем виховання АПН Укр.; Наук. кер. авт. кол. З. П. Плохій. – 2-ге вид., доопр. і доп. – К., 1999. – 286 с.
41. Мартиненко І.В. Характеристика комунікативних рис особистості дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення / І. В. Мартиненко // Особлива дитина: навчання і виховання. Науково-методичний журнал. – № 4. – 2015. – С. 45 – 58.
42. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников / А.В. Мудрик. - М. : Педагогика, 1984. - 112 с.
43. Павлова О.С. Нарушение коммуникативного акта у детей с общим недоразвитием речи: Психолингвистика и современная логопедия / О.С.Павлова. – М, 1998.– 213 с.
44. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника/ Т. О. Піроженко.– Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 152 с.
45. Подоляк Н. Казка, що лікує душі / Н. Подоляк // Дошкільне виховання. - 2009. -№9, – 32 с.
46. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка - К. : Академвидав, 2004. – 456 с.
47. Проскурняк О. І. Комунікативно-мовленнєвий розвиток розумово відсталих дітей та підлітків: психологічний аспект / О. І. Проскурняк // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2012. – Т. 17, Вип. 8. – С. 141 – 148.
48. Рібцун Ю. В. Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: навч.- метод. посібн. Київ, 2014. 238с.
49. Рібцун Ю. В. Звукові намистинки. Формування мовленнєвої полікомпетентності у дошкільників [навч.-метод. посіб.] / Юлія Рібцун. – Тернопіль : Мандрівець, 2015. – 210 с.

50. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: прогр.-метод. комплекс. Київ : Кафедра, 2013. – 283 с.

51. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підруч. для студ. / В. В. Різун. — К. : Видавничий центр «Просвіта», 2008. — 260 с.

52. Рояк А.А. Психологический конфликт и особенности индивидуального развития личности ребенка. – М. : Педагогіка, 1988. – 117 с.

53. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. Учебное пособие для вузов. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

54. Смирнова Е. О. Игры, направленные на формирование доброжелательного отношения к сверстникам / Е. О. Смирнова, В. Холмогорова // Дошкольное воспитание. — 2003. — № 8. — С. 73—76. — № 9. — С. 58—74.

55. Соботович Е. Ф. Психологическая структура речевой деятельности и ее формирование в процессе нормального онтогенеза. Изучение и коррекция обучения и воспитания детей с нарушениями слуха и речи. Киев : КГПИ, 1989. – 160 с.

56. Соловьева Л.Г. Особенности коммуникативной деятельности детей с общим недоразвитием речи / Л.Г. Соловьева // Дефектология. – 1996. №1.– С. 62 – 66.

57. Справочник логопеда/ О. Д. Абрамович, О. Ю. Артапухина, О. П. Астафьева, Т. А. Бычкова та ін. – ЭКСМО, 2007г. – 255 с.

58. Тищенко В. В. Загальний недорозвиток мовлення: перспективи подальших досліджень. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна. Том 2. 2013. – С.396-405.

59. Тищенко В. В. Методика формування ймовірного прогнозування в мовленнєвій діяльності дошкільників із ЗНМ. Науковий часопис НПУ ім.

М. П. Драгоманова: Серія 19: Корекційна педагогіка та психологія. Випуск 21. 2012. – С.266-271.

60. Усачева Л. Н. Коррекционная направленность игровой деятельности дошкольников с общим недоразвитием речи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Л. Н. Усачева. — М., 1983. — 195 с.

61. Усольцева Н. К. Формирование предпосылок диалогического общения у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : 13.00.03 / Н. К. Усольцева. — М., 1996. — 16 с.

62. Халилова Л. Б. Современные тенденции исследования речевой коммуникации учащихся с недоразвитием речи : Сб. науч. тр. ф-та специальной педагогики и психологии МГПУ. — Вып. 1. — М., 2005. — С. 87—94.

63. Хараш А. И. Личность, сознание, общение. К обоснованию интересубъективного подхода в исследовании коммуникативных воздействий / А. И. Хараш // Психолого-педагогические проблемы общения. — М. : НИИ ОП, 1979. — С. 75—83.

64. Хохлачева И. В. Особенности родительского отношения к дошкольникам с трудностями в общении со сверстниками : дис....канд. психол. наук : 19.00.13 / И. В. Хохлачева. — М., 2010. — 155 с.

65. Черенкова О. А. Формирование коммуникативных умений детей 4–5 лет в игровой деятельности : дис..канд. пед. наук / О. А. Черенкова. — Пенза, 2008. — 204 с.

66. Чиркина Г. В. Коммуникативно-речевая деятельность детей с отклонениями в развитии: диагностика и коррекция. Архангельск : Поморский университет, 2009. — 157 с.

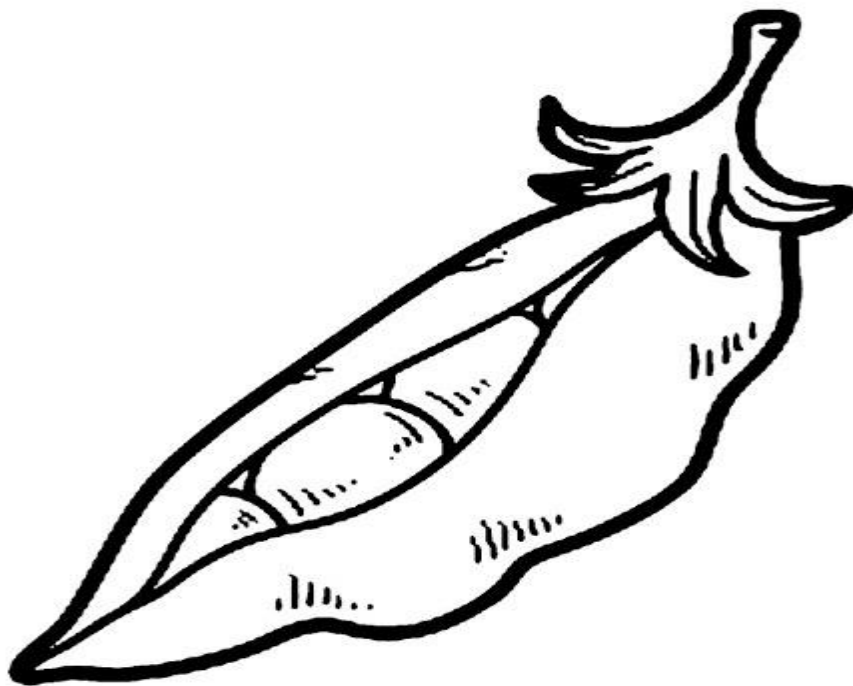
67. Шаховская С. Н. Развитие невербальных и вербальных средств коммуникации у безречевых детей / С. Н. Шаховская // Онтогенез речевой деятельности : норма и патология. Монографический сборник. — М. : Изд-во «Прометей» МПГУ, 2005. — С. 149—155.

68. Щетинина А. М. Восприятие и понимание дошкольниками

эмоционального состояния человека : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд.
пед. наук психол. наук / А. М. Щетинина. — Л., 1984 — 16 с.

Стимульний матеріал до проблемної ситуації «Горошина», автор

Г. Р. Хузєєва

Настільна гра «Морська подорож»

Мета: розвиток соціально-комунікативних навичок, розвитку образного мислення.

Обладнання: заготовки розмальовок різних морських персонажів, фішки, кубик, фарби, ватман.

Хід гри:

Перед початком роботи з дітьми проводиться бесіда про те: що потрібно працювати всім разом, не сваритися; що від кожного залежить те, яка вийде гра. Дітям роздаються заготовки розмальовок різних морських жителів, і подається інструкція: «Дітки, розфарбуйте ваші малюнки хто як хоче. А потім ми їх приклеїмо на ігрове поле».

Після цього дітям пропонується залишити відбитки своїх пальців на ігровому полі та приклеїти свій малюнок.

По черзі діти кидають кубик і ходять фішками по ігровому полю, і описують персонажа на якому зупинилася фішка. Наприклад: «Це морська зірка. Вона рожевого кольору». Якщо дитині важко описати малюнок, інші діти можуть допомагати.

Після того як діти опишуть всіх персонажів. Дітям пропонується разом придумати свого морського персонажа, дати йому назву і намалювати. Кожна дитина малює на загальній картині те, що хоче. В кінці діти разом описують персонажа.

Ця гра дає можливість кожній дитині брати участь в загальній діяльності, допомагає побачити, яке місце займає дитина в групі.

Брошура для батьків на тему: «Розвиток соціально-комунікативних навичок»

Рекомендації батькам:

- 1. Розмовляйте й вислуховуйте дитини** Коли ви розмовляєте з дитиною, дайте їй час на те, щоб зібратися з думками та сформулювати свою відповідь. Ставте відкриті запитання: «Що ти думаєш про сьогоднішню дощову погоду?», «Як ти думаєш, дощ допомагає квітам рости?». Така розмова допомагає малюкові переконатися в тому, що в нього виходить спілкуватися, і мотивує на подальший розвиток своїх умінь.
- 2. Поважайте й визнавайте почуття вашої дитини.** Діти будуть набагато частіше ділитися своїми думками й почуттями, якщо вони знають і впевнені в тому, що їх не засудять, не передражнять або не піддадуть критиці.
- 3. Поповнюйте словниковий запас дитини назвами емоцій і почуттів.** Розширюйте словниковий запас дитини так, щоб вона могла словесно виражати свої переживання
- 4. Почитайте разом.** Коли за вікном іде дощ, загорніться в один плед з дитиною та проведіть час за цікавою книгою. Запитайте в дитини, що відчують у тій чи іншій ситуації головні герої й разом очікуйте продовження історії. Дозвольте їй самостійно вибирати книги.
- 5. Розповідайте про ваші щоденні заняття.** Це допоможе дитині з'єднати слова з предметами й діями. «Я мию посуд. Я кладу на губку прозору блакитну рідину». Розповідайте про те, що ви робите і що плануєте зробити найближчим часом: «Зараз підемо у ванну. Ніжки й животик опускаємо в теплу водичку. Гумова качечка теж хоче поплавати». Розмовляйте також і під час ігор: «Розчеси волосся своєї ляльки. Бачиш, які в неї гарні довгі кучері? Вони трохи збилися у ковтуни, зараз ми їх розплутаємо».

Зміст ігрового заняття №1

Хід заняття

Привітання

Діти стають у коло. Торкаються за чергою плеча сусіда, промовляючи «Вітаю!». Після того, як усі привіталися, вихованці одночасно вітаються вголос: «Привіт!».

Гра «Спільне коло»

Мета: вміння встановлювати контакт із партнером, формування позитивного настрою у групі.

Інструкція. Вихователь збирає дітей навколо себе. «А зараз сядемо на підлогу, але так, щоб кожен з вас бачив усіх інших і мене, і щоб я могла бачити кожного з вас» (єдиним правильним рішенням тут є коло). Коли гравці сідають у коло, дорослий каже: «А тепер ми переконаємося, що ніхто не сховався, я бачу всіх і всі бачать мене. Для цього нехай кожен із вас привітається очима з усіма по колу. Я розпочну перша, а коли привітаюся з усіма, почне вітатися мій сусід» (вихователь заглядає в очі кожній дитині по колу і злегка киває головою; коли привітається з усіма учасниками гри, торкається до плеча свого сусіда, пропонуючи йому привітатися також аналогічним чином з одногрупниками).

Гра «Життя в лісі»

Мета: розвиток уміння налагоджувати контакт, усунення моральної і психічної відокремленості дітей через фізичні (тілесні) контакти.

Інструкція. Дорослий сідає на підлогу і розсаджує дітей навколо себе. «Пограймося у диких звірів. Вони не знають людської мови. Але ж їм треба якось спілкуватися, тому ми придумали для цього особливі засоби. Коли хочемо привітатися, тремося один об одного носами (вихователь показує, як це робити, підходячи до кожної дитини); замість запитання «Як справи?» ляскаємо своєю долонею по долоні іншого (демонструє); якщо все добре, кладемо свою голову

на плече іншому; а при потребі висловити іншому свою дружбу і любов - тремося об нього головою (демонструє); Готові? Тоді- почали. Зараз - ранок, ви тільки що прокинулися, виглянуло сонечко».

Подальший хід гри ведучий може обирати довільно (наприклад, подув холодний вітер і тварини ховаються від нього, притулившись один до одного; звірята ходять один до одного в гості; чистять свої шкірки і т. д.). При цьому важливо стежити за тим, щоб діти не розмовляли між собою.

Гра «Будь ласка»

Мета: вироблення навички використовувати «чарівні» слова ввічливості.

Інструкція. Усі стають у коло. Ведучий показує різні рухи, а діти мають їх повторити лише в тому разі, якщо він додав слово «будь ласка». Хто помиляється - вибуває з гри.

Гра «Склади картинку»

Мета: розвивати взаємодію.

Інструкція. Дітей групують так, аби кожному дати деталь від розрізаної картинки. Кожна група має з частинок («пазлів») скласти картинку. Можна ввести елемент змагання.

Рефлексія

Мета: закріплення позитивного досвіду.

Діти сідають у коло. Вихователь просить їх визначити, яке завдання сьогодні було найважчим. Вихованці по колу висловлюють свою думку.

Прощання

Вихованці стають у коло так чином, щоб можна було доторкнутися руками до сусіда. Простягають руки в так, аби пальці торкнулися сусіда, посміхаються і говорять: «До побачення!».

Зміст ігрового заняття №2

Хід заняття

Привітання

Діти стають у коло. Торкаються за чергою плеча сусіда, промовляючи «Вітаю!». Після того, як усі привіталися, вихованці вголос одночасно вітаються «Привіт!».

Гра «Сонячний зайчик»

Мета: виховувати доброзичливість, формувати теплу атмосферу взаємної приязні і привітності.

Інструкція. Ведучий говорить, що він спіймав «сонячного зайчика» і пропонує передати його по колу, щоб кожен міг зігрітися його теплом і з посмішкою вручити своєму другу. Коли «зайчик» повертається до ведучого, вихователь звертає увагу на те, що «зайчик», зігрітий дітьми, «виріс» і не вміщається в долонях. «Зайчика» випускають, але кожен «ловить» часточки його тепла.

Гра: «Переходи»

Мета: формувати уважне ставлення один до одного.

Інструкція. Діти сидять у колі. Вихователь просить їх уважно подивитися один на одного: «У кожного з вас волосся відрізняється за кольором. Тепер поміняйтеся місцями так, щоб крайнім праворуч, ось на іншому стільці, сидів найбільш темноволосий, поруч з ним - у кого темніше, а крайнім праворуч, на цьому стільці, сидів той, у кого темне волосся. Ніяких гучних обговорень! Розпочали!». Дорослий допомагає гравцям, підходить до кожного з них, торкається їх волосся, радиться з іншими, куди його посадити, і тощо.

Гра «Ввічливі слова»

Мета: формувати уважне і доброзичливе ставлення один до одного, звичку використовувати ввічливі слова під час спілкування.

Інструкція. Гра проводиться з м'ячем у колі. Діти кидають один одному м'яч, говорячи ввічливі слова. Потім вправа ускладнюється: треба називати лише слова привітання, вдячності, вибачення, прощання.

Гра «Поводир»

Мета: виховувати почуття довіри.

Інструкція. Вихованці об'єднуються в пари: одна дитина – поводитир, друга - сліпий. Кожен «поводир» має провести «сліпого» (в якого заплющені очі) через різні перешкоди, що створені заздалегідь (меблі, іграшки на підлозі). До того ж зробити це треба так, щоб «сліпий» не спіткнувся, не впав, не зачепив нічого.

Рефлексія

Мета: закріплення позитивного досвіду.

Діти сідають у коло. Ведучий просить їх назвати, яке завдання сьогодні було найважчим. Вихованці по колу висловлюють свою думку.

Прощання

Діти стають у коло так, щоб можна було доторкнутися руками до сусіда. Простягають руки у сторони, щоб пальці торкнулися сусіда, посміхаються і говорять: «До побачення!».

Зміст ігрового заняття №3

Хід заняття

Привітання

Діти стають у коло. Торкаються за чергою плеча сусіда, промовляючи «Вітаю!». Після того, як усі привіталися, вихованці вголос одночасно вітаються «Привіт!».

Гра «Добрі ельфи»

Мета: формування атмосфери щирості, відвертості відкритості у групі, мистецтва проявляти любов і турботу

Інструкція. Вихователь сідає на підлогу, збирає дітей навколо себе і розповідає казку: «Колись давним-давно люди не вміли спати. Вони працювали і вдень і вночі і, звичайно ж, дуже втомлювалися. І тоді добрі ельфи вирішили їм допомогти. Коли наступала ніч, вони прилітали до людей, ніжно гладили їх, заспокоювали, ласкаво заколисували, надсилали їм добрі сни. І люди засипали. Вони не знали, що їх сон - справа рук добрих ельфів, адже останні не вміли розмовляти людською мовою і були невидимими. Невже ви ніколи про це не чули? Адже вони прилітають до кожного з вас до цих пір і охороняють ваш сон. Пограймося у добрих ельфів. Нехай ті, хто сидять праворуч від мене, будуть людьми, а ті, хто ліворуч - ельфами. А потім ми поміняємося. Готові? Розпочали. Настала ніч, люди лягають спати, а добрі ельфи прилітають і заколискують їх». Діти-люди лежать на підлозі і сплять, діти-ельфи - підходять до кожного з них, ніжно гладять, тихо наспівують пісеньки, куйовдять волосся і т. д. Потім діти міняються ролями.

Гра «Мімічна гімнастика»

Мета: тренувати виразну міміку дошкільників.

Інструкція. Дітям пропонують виконати низку вправ для мімічних м'язів: наморщити лоба, підняти брови (подив), розслабитися, звести брови, насупити їх (гнів); розслабитися, повністю розслабити брови, «закотити очі» (байдужість); розширити очі, відкрити рота (страх); розслабитися, усміхнутися (радість).

Гра «Скажи ввічливе слово»

Мета: навчання позитивного вербального спілкування.

Інструкція. Ведучий кидає м'яч і говорить ввічливе слово тому, кому кинув м'яч. Потім діти по колу «передають» м'яча один одному і водночас говорять ввічливі слова, по колу називають один одного ласкавими іменами.

Гра «Назви лагідно»

Мета: виховувати доброзичливе ставлення один до одного.

Інструкція. Діти стоять у колі. Кожна дитина, передаючи м'ячик сусідові, називає його ім'я в лагідній формі. І так - по колу.

Рефлексія

Мета: закріплення позитивного досвіду.

Діти сідають у коло. Ведучий просить їх визначити, яке завдання сьогодні було найважчим. Дошкільники по колу висловлюють свою думку.

Прощання

Вихованці стають у коло так, щоб можна було доторкнутися руками до сусіда. Простягають руки у сторони так, щоб пальці торкнулися сусіда, посміхаються і прощаються: «До побачення!».